

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

М. О. Симанцев

«ШАХИ»

Організаційно-методичні рекомендації

*(для самостійних занять студентів 1-5 курсів, усіх спеціальностей
Академії з дисциплін «Фізичне виховання», «Фізична культура»)*

ХАРКІВ ХНАМГ 2010

ШАХИ: Організаційно-методичні рекомендації (для самостійних занять студентів 1-5 курсів, усіх спеціальностей Академії з дисциплін «Фізичне виховання», «Фізична культура») / Харк. нац. акад. міськ. госп-ва; уклад.: М. О. Симанцев. – Х.: ХНАМГ, 2010. – 42 с.

Укладач: М. О. Симанцев

Рецензент: проф., к. т. н., зав. кафедри ФВіС ХНАМГ В. М. Ключко

Рекомендовано кафедрою фізичного виховання і спорту,
протокол № 5 від 17.12.2009 р.

ЗМІСТ

Вступ	4
1. Історія шахів	4
2. Цілі та завдання спортивної підготовки	6
3. Зміст спортивної підготовки	6
4. Принципи спортивної підготовки	6
5. Етапи багаторічної підготовки	7
6. Зміст роботи на етапах підготовки	7
7. Вікові особливості навчання на різних етапах багаторічної підготовки	8
8. Структура навчальних занять	10
9. ЗАСОБИ І МЕТОДИ СПОРТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ	10
9. 1. Теоретична підготовка	10
9. 2. Практична підготовки	11
9. 3. Психологічна підготовка	12
9. 4. Фізична підготовка	13
9. 5. Медико-біологічний контроль	14
9. 6. Педагогічний контроль	14
9. 7. Виховна робота	15
9. 8. Інструкторська та суддівська практика	15
10. ТЕОРИТИЧНО-ПРАКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ ЗАНЯТЬ	16
10. 1. Етап базової підготовки	16
10. 2. Турові закінчення	28
11. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ: ШКОЛА ТАКТИКИ	30
11. 1. Тактичні прийоми	30
11. 2. Різновиди комбінацій	31
12. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ: ЕЛЕМЕНТИ СТРАТЕГІЇ	32
12. 1. Систематичний курс дебютів	33
12. 2. Практичний Ендшпіль	33
13. ЕТАП ПОГЛИБЛЕНОЇ ПІДГОТОВКИ	34
13. 1. Школа стратегії	34
13. 2. Техніка розрахунку варіантів	36
13. 3. Курс історії шахів	38
14. ДЕБЮТ І СЕРЕДИНА ГРИ	38
14. 1. Дебютна класика	38
14. 2. Середина гри: типові позиції	40
14. 3. Розширення дебютного діапазону	41
14. 4. Проблеми теорії середини гри	41
15. ТЕХНІКА ЗАКІНЧЕНЬ: ТИПОВІ ПОЗИЦІЇ	42
Список літератури	42

Вступ

Програма зорієнтована на те, щоб студенти вміли :

- 1) досягти високого рівня практичної майстерності на всіх етапах спортивної підготовки;
- 2) здобути фундаментальний обсяг теоритичних знань на сучасному рівні;
- 3) вміти плідно займатися практичним аналізом і дослідницькою роботою, що є підґрунтям підвищення класу гри й спортивних результатів;
- 4) засвоїти і в повсякденному житті дотримуватись необхідних вимог психологічно у вольовій та загальнофізичній підготовці;
- 5) здобувати капітальний обсяг знань з таких галузей шахової культури, як історія шахів, література, класична спадщина, традиції української шахової школи.

1. ІСТОРІЯ ШАХІВ

Прадавні часи

Стародавнє походження шахів не викликає сумнівів. Ігри з фішками на дошці були відомі ще в III-IV ст. до н. е. У перші п'ятсот років нової ери в Індії, з погляду багатьох істориків, з'явилась найдавніша форма шахів — військова гра "чатуранга". Грали в чатурангу четверо гравців. Хоча чатуранга і була складною грою, що вимагала точного розрахунку, пересування фігур визначалося кидком гральної кості.

На наступному етапі розвитку гра для чотирьох перетворилася в гру для двох суперників, виграш в якій уже досягався не киданням кості, а розумом. Нова гра для двох суперників отримала назву "шатрандж". У VIII-IX ст. шатрандж отримав широке розповсюдження в Арабському Халіфаті. Під час арабського періоду розвитку шахів відбувся винахід шахової нотації — способу запису партій. З'явилась велика кількість літератури з теорії дебютів, стратегії, тактики, аналізи різних типів ендшпілю. До країн західної Європи шахи потрапили не раніше XI ст. Саме на цей час припадає перша згадка про шахи в літературі («Каталонський заповіт», 1010). Але гра, напевно, була відома і на I-II ст. раніше, про що свідчать знахідки шахових фігур, датовані IX ст. У Західній Європі ймовіріше за все навчилися грі в шахи від арабів Іберійського півострова, але можливе також проникнення шахів через Аквітанію, Прованс, а також південь Апенінського півострову. У Скандинавії та на Британських островах шахи розповсюджували вікінги, про що свідчить знахідка кількох комплектів шахових фігур на о. Льюїс, що датовані 1200 р.

Іранські керамічні шахи

Спочатку католицька церква вважала шахи азартною грою, і спробувала заборонити їх, але вже в 1400 році всі заборони було знято. З XI-XII ст. шахи вважались одним із найрозповсюджених розваг феодальної знаті. Шахи навіть увійшли до програми лицарського виховання. Шахи згадуються в низці відомих літературних творів того часу («Пісня про Роланда», «Трістан і Ізольда», «Роман про Розу» та ін.). Потрапивши до Європи, шахи зазнали деяких змін, а саме шахівниця стала двоколірною (до цього всі клітини шахівниці були білого кольору). Вперше така шахівниця згадується вже в XI ст. У другій половині VІІ ст. у Західній Європі з метою прискорення темпу гри слон та королева стали набагато сильнішими. Також було остаточно затверджено право ходу пішаком із початкової позиції на дві клітини.

Сучасні шахи Стаунтона

До другої половини ХІХ ст. у шахах панувала так звана італійська школа. Створення італійської школи у шахах пов'язують з творчістю італійських шахістів ХVІ-ХVІІ ст. Їхні партії зібрані у творах Дж. Полеріо, Дж. Греко, А. Сальвіо, П. Каррери, Д. Понціані та ін. відрізняються прагненням до гамбітної гри, до жертв шахового матеріалу заради виграшу часу, для розвитку фігур, відкриття ліній та створення атаки на короля. Для їхньої гри характерні стрімкі атаки, ефектні комбінації, що закінчувалися матом. Захищатися італійські майстри не хотіли, віддаючи перевагу контратаці.

Значення італійської шахової школи в тому, що вона розглядала шахи, як мистецтво, показала їхню красу та широкі комбінаційні можливості. У галузі розвитку теорії шахової гри італійська школа започаткувала систематичні дослідження відкритих дебютів, а саме гамбітів, дослідження ряду ендшпільів, особливо тих, де фігури борються одна проти одної.

У ХІХст. пропагували ідеї італійської школи англійці Дж. Саррат, У. Еванс, У. Льюїс, француз — А. Дешапель, росіяни О. Петров і К. Яніш. Ідеї італійської шахової школи відобразилися в грі А. Андерсена, Дж. Блекберна, І. Шумова та ін.

Саме в Європі вперше з'явилися видатні шахісти, що вважались кращими гравцями світу свого часу.

2. Цілі та завдання спортивної підготовки

Спортивна підготовка в шахах - це багаторічний, щорічний, спеціально організований процес всебічного розвитку, навчання і виховування студентів.

Головна мета спортивної підготовки студентів - досягнення високих результатів у світовому та європейському рангу; далі - успіхи в чемпіонатах України, області, міста. Частковою метою є здобуття студентами звань гросмейстера, міжнародного майстра, майстра спорту України, розряду кандидата в майстри спорту.

Основні завдання спортивної підготовки з шахів прищеплення студентам стійкої зацікавленості до шахового спорту; набуття студентами спеціальних знань, умінь і навичок, потрібних для успішних виступів у змаганнях; засвоєння студентами основних засад психологічно-вольової та фізичної підготовки: виховання високих морально-етичних якостей; засвоєння студентами основних принципів шахової естетики прагнення до ідеально точної гри, до пошуків правильних і водночас глибоких, оригінальних і зовні красивих рішень за шахівницею тощо, застосування їх у практичній грі з метою вдосконалення спортивної майстерності.

3. Зміст спортивної підготовки

Оскільки шахи належать до так званих гіподинамічних, тобто не м'язових видів спорту, в яких головне навантаження припадає на інтелектуальні зусилля, основним видом спортивної підготовки в них є спеціальна шахова підготовка.

Її складові частини:

а) теоретична підготовка, загальна теорія шахів, теорія дебюту, середини гри і ендшпілю, шахова історія та література;

б) спеціальна практична підготовка, аналіз партій та позицій, контрольні роботи, реферати студентів, конкурси розв'язання композицій, комбінацій тощо, індивідуальні заняття, участь у кваліфікаційних і тренувальних змаганнях.

Доконечними допоміжними видами спортивної підготовки в шахах є психологічно - вольова та фізична підготовки.

4. Принципи спортивної підготовки

Спортивна підготовка шахіста має свою специфіку, що ґрунтується переважно на таких принципах: педагогічні і дидактичні:

а) принцип свідомого і активного ставлення студентів до занять під час викладання матеріалу, чергування лекційної форми висвітлення теми з методом запитань і відповідей тощо; принцип наочності розкриття теми на прикладах з практики, партій, фрагментів, композицій з коментарем і спільним обговоренням; принцип систематичності учні повині мати окремі зошити для нотаток з кожного тематичного розділу теоретичної та практичної підготовки, де в систематизованому вигляді відбиватиметься його курс - від простого до

складного; принцип присутності найуспішніше працюють тренери з шахів, які поживляють заняття і виклад теми образними й дотепними аналогіями, порівняннями, влучними афористичними формулами; принцип індивідуалізації з певного етапу занять тренер має приділяти персональну увагу окремим студентам, аж до роботи з ними за індивідуальними планами;

б)спортивні:принцип скерованості до найвищих досягнень, досвідчені тренери, які націлюють студентів на максимальну мету змалку - стати гротмейстером, чемпіоном світу і спонукають їх працювати без жодних послаблень, як правило, досягають більших успіхів, принцип універсалізації тренер повинен дбати, щоб кожен студент оволодів якомога більшим обсягом знань, умінь і навичок, був спроможний добре орієнтуватися в найрізноманітніших ігрових ситуаціях; принцип поглибленої спеціалізації при розкритті індивідуальних здібностей студента, раціонально розвивати його найсильніші риси, водночас не допускати регресу в інших.

5. Етапи багаторічної підготовки

Багаторічна підготовка шахістів має специфічний розподіл на етапи, який не в усьому збігається з офіційно встановленими назвами навчальних груп.

1й-етап базової підготовки. Його проходять групи початкової підготовки першого-третього років навчання.

2й-етап поглибленої підготовки:навчально тренувальні групи першого-п'ятого років навчання.

3й-етап спортивного вдосконалення: групи спортивного вдосконалення першого-третього років навчання.

4й-етап підвищення спортивної майстерності:групи вищої спортивної майстерності першого-третього років навчання.

6. Зміст роботи на етапах підготовки

1 - й етап – фундаментальна спеціальна шахова підготовка:

1. Стисле ознайомлення студентів з історичними даними про походження і розвиток шахів, з боротьбою за першість світу, творчістю видатних шахістів, у тому числі українських.

2. Засвоєння студентами основних знань, умінь і навичок у всіх трьох стадіях шахової партії.

3. Практична гра в формах змагань: “легкі” партії з однолітками, гра в сеансах одночасної гри.

2 - й етап – поглиблена підготовка:

1. Поглиблене засвоєння студентами знань з усіх розділів шахової теорії.
2. Засвоєння навичок аналізу.
3. Засвоєння методів самостійної роботи над вдосконаленням практичної майстерності, поглибленням теоретичних знань.
4. Започаткування підготовки індивідуального дебютного репертуару.
5. Участь у змаганнях на рівні старших розрядів.
6. Засвоєння початкових принципів психологічно-вольової підготовки.
7. Закріплення навичок систематичної фізичної підготовки, додержання правил спортивного режиму та засвоєння знань і навичок з суддівства та тренування в групах початківців.

3 - й етап – спортивне вдосконалення:

1. Подальше вдосконалення спеціальної шахової підготовки, поглиблення теоретичних знань.
2. Активна участь у змаганнях старших розрядів з метою досягнення спортивних результатів на рівні майстра спорту.
3. Капітальна аналітична робота.
4. Досягнення високого рівня психологічно-вольової та фізичної підготовки.
5. Активна участь у суддівстві змагань, тренерська діяльність.
6. Поширення обсягу роботи за індивідуальними планами.

4 - й етап – підвищення спортивної майстерності:

1. Заняття за індивідуальними планами спеціальної підготовки. Робота з комп'ютером.
2. Активна участь у змаганнях всеукраїнського та міжнародного рівня з метою досягнення максимально можливих спортивних результатів.
3. Підтримання високого рівня психологічно-вольової та фізичної підготовки.

7. Вікові особливості навчання на різних етапах багаторічної підготовки

Етап базової підготовки

Це вік інтенсивного зростання і розвитку всіх функцій і систем організму студентів. Він вважається найсприятливішим для початку регулярних занять шахами й опанування їх базових засад.

Студенти в цьому віці легко “зхоплюють” навчальний матеріал. Здобуті в цьому віці практичні навички закріплюються на десятки років наперед.

Давно вже помічено, що шахісти, які почали систематично займатися шахами в цьому віці, набувають підвищену здатність до швидкої орієнтації в технічно складних позиціях, до точного розрахунку форсованих варіантів,

зокрема в цейтнотній та наближеній до неї ситуації, здатні інтуїтивно знаходити оптимальне рішення. Цим славилися, наприклад, Капабланка, Решевський, Смилов, Таль, Петросян, а в наші часи - Фішер, Карпов, Каспаров, Іванчук, Ананд, Юдіт Полгар.

Помічено водночас, що навіть Гросмейстери високого класу, які за різних обставин розпочали заняття шахами в пізнішому віці, частіше припускали істотних недоглядів і прорахунків, навіть перебуваючи на вершині своєї кар'єри (Чигорин, Ботвинник, Корчної).

З іншого боку, тривалість активної уваги, зосередженості та розумової працездатності невелика - 15 хв. , тому навантаження мають бути невеликого обсягу й помірної інтенсивності.

Заняття слід робити емоційними, багатоплановими. Кількість одноразових вказівок треба обмежити. Основними методами мають бути наочний та ігровий.

Етап поглибленої підготовки

Розвинення підліткового організму, зокрема інтелектуальних здібностей, проходить інтенсивно. Значного розвитку досягає кора головного мозку. Друга сигнальна система і слово набувають більшого значення.

Студенти в цьому віці спрямовані витримувати підвищені загальні навантаження, порівняно легко засвоюють складний теоретичний матеріал. З іншого боку, в поведінці студентів відзначається зростання переваги збудження над гальмуванням. Реакції за силою і характером частіше стають неадекватними

щодо тих факторів, які їх спричинили. Це вимагає від тренера на даному етапі проявляти більше терпіння і наполегливості. Слід індивідуально і дуже обережно дозувати навантаження, турбуватися про повноцінний відпочинок і відновлення, регулярно здійснювати лікарський контроль. Важливою ланкою є “виховання гальмів”, створення спокійної обстановки, атмосфер доброзичливості та взаєморозуміння.

Етап спортивного вдосконалення

Для юнацького віку характерний високий рівень функціональної досконалості, готовності до значних навантажень. У цьому віці можна чекати помітного зростання спортивних результатів, а в окремих випадках - світової першості (Майя Чибурданідзе).

Водночас деякі студенти, не відчуваючи швидкого прогресу в своїй грі, починають втрачати інтерес до занять, а то й узагалі до шахів. Важливо, щоб тренер знайшов підхід до найобдарованіших студентів, зумів переконати їх проявити терпіння й наполегливість на заняттях, щоб зміцнити передумови для результативного “стрибка”.

Етап підвищення спортивної майстерності

Заняття на цьому етапі вимагають індивідуального підходу до кожного студента з урахуванням тих самих особливостей розвитку його організму, що й на попередньому етапі.

Шахісти спроможні постійно підвищувати свої спортивні результати, нерідко робити в них “стрибки”, інколи досягати найвищих вершин.

Дуже важливо, щоб на цьому етапі студент, задовольнившись досягненням певного спортивного рівня, не став зменшувати навантаження, знижувати вимогливість до себе, що часто-густо призводить його шаховий клас до стану застою і спаду. З іншого боку, слід уникати надмірних навантажень, пов’язаних з прагненням форсувати досягнення високих спортивних результатів, які можуть призвести до зривів. Часто обдарований шахіст у цьому віці ще перебуває на шляху до найвищих спортивних успіхів, які закономірно приходять до нього пізніше. Так, зокрема, чемпіони світу вперше здобували це звання, перебуваючи в діапазоні 22-50 років.

8. Структура навчальних занять

На етапі базової підготовки схема заняття може бути приблизно така:

1. Перевірка домашнього завдання.
2. Ознайомлення студентів з темою заняття і матеріалом.
3. Засвоєння теми за допомогою практичних вправ.
4. Запис студентами домашнього завдання.

На цьому етапі тривалість теоретичної частини не повинна перевищувати 20-30 хв. На наступних етапах ця тривалість може збільшуватись, а структура занять має урізноманітнитися за рахунок включення до них таких складових частин, як аналіз найсвіжіших партій у турнірах високого рангу, зустріч з гросмейстером, виступи студентів з рефератами, конкурси тощо.

9. ЗАСОБИ І МЕТОДИ СПОРТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ

9.1. Теоретична підготовка

На різних етапах спортивної підготовки характер теоретичних занять має якісні особливості.

На етапі базової підготовки три перших роки навчання студент має здобути основний обсяг теоретичних знань, підкріплений відповідним обсягом практичних умінь і навичок в усіх розділах шахової майстерності. Студенти, які спромоглися опанувати ці досить високі програмні вимоги, відтак мають усі підстави для дальшого підвищення свого класу гри та досягнення результатів високого рівня.

На етапі поглибленої підготовки навчально-тренувальних групах студенти опановують ті ж розділи шахової теорії, але на дедалі складнішому рівні. Набагато більше часу приділяється їхній самостійній роботі над освоєнням тих чи інших тем.

На етапі спортивного вдосконалення три роки, де до занять допускаються лише вихованці школи на рівні кандидатів у майстри, ці заняття набувають уже не так лекційного, як консультативного характеру. Тренер і спортсмени спільно займаються аналітичною роботою над шаховим матеріалом, який має безпосереднє відношення до конкретної теоретичної і практичної підготовки вихованців школи.

На етапі підвищення спортивної майстерності в групах вищої спортивної майстерності три роки спортсмени, згідно з Положенням, займаються за індивідуальними планами підготовки. Характер теоретичних занять - суто консультативний.

У практиці навчання шахістів випробовувалися два основних методи побудови занять: лінійний та концентричний (комбінований). Перший метод передбачає викладання тематичного теоретично-практичного матеріалу шляхом поступового нагромадження обсягу інформації й ускладнення завдань до їх вичерпання за установленою програмою. За другим методом тематичні розділи вивчаються не поспіхом один за одним, а частинами. І хоча при цьому порушається цілісність сприйняття студентами теми, зате самі заняття стають різноманітнішими й дозволяють за певний період охопити відразу одну-дві або більш тем з кожного розділу.

Лінійний метод виправдав себе для вивчення порівняно невеликих за обсягом тем. Викладання цілих розділів, як правило, здійснюється концентричним методом. Наприклад, протягом тижня одне заняття присвячується дебюту, одне - середині гри, друге - ендшпілю. Потім так само вивчають наступні теми цих розділів, при цьому є змога повернутися до попередніх тем з метою закріпити знання розглянутого матеріалу.

9. 2. Практична підготовка

Можна умовно виділити такі основні різновиди практичної підготовки:

- навчально-ігрова практика;
- змагальна практика;
- аналітична практика.

Навчально-ігрова практика здійснюється в формах навчальних партій, вправ, тренувальних змагань. Ця практика- найближча до тематики тих розділів шахової теорії, які водночас вивчаються в групі. Наприклад, триває вивчення актуальних варіантів іспанської партії. Студентам пропонується зіграти кілька партій тим чи іншим варіантом цього дебюту. Для навчальних партій характерно те, що спортивна мета в них відступає на другий план проти мети навчальної. Тож тренер, коли вважає за потрібне, може запропонувати гравцям з якогось моменту припинити перебіг партії і переграти її, замінивши зроблений невдалий хід іншим, доцільнішим, аби зустріч вийшла повчальнішою. Далі тренер може запропонувати студентам вправи: в якому варіанті іспанської партії оцінити позиції, визначити плани сторін, знайти найкращий хід тощо. Нарешті, можна провести за скороченим регламентом часу цілий турнір, у якому всі партії могли починатися б іспанським дебютом.

Змагальна практика - це передусім сеанси одночасної гри для учнів молодшого віку та кваліфікаційні турніри. Тут головне - спортивний результат, але тренер може під час партії звернути увагу учня на ту чи іншу допущену помилку, або і заборонити брати цей хід назад. Сеанси може давати як сам тренер, так і запрошений шахіст високої кваліфікації, а то й вихованець цієї школи зі старших груп.

Аналітична практика, як жодна інша, сприяє вихованню здатності самостійно мислити. Її діапазон надзвичайно широкий. Це - і систематичне ознайомлення з шаховою літературою, вивчення особливостей шахових стилей, шкіл та напрямків, ознайомлення з ідеями шахових задач і етюдів. Це - і самостійний або за участю тренера та учнів групи аналіз турнірних і матчевих партій, типових позицій, розробка дебютних систем, розгляд і оцінка творчості противників, аналіз позицій відкладених партій. Це - і складання та поповнення індивідуальної шахової картотеки, що включає проаналізовані дебютні системи, теоретичні позиції, типові партії, творчі характеристики суперників, статті та інші повчальні матеріали.

Методи аналізу докладно вивчаються в теоретичному курсі. Закріплення здобутих знань в аналітичній практиці може проходити й у формі індивідуальних занять, коли партнер виконує якусь аналітичну роботу самостійно, а на заняття подає здобуті висновки у вигляді реферату, коментаря тощо.

Планування практичної підготовки багато в чому залежить від календаря змагань позанавчального масштабу, участь студентів у яких не входить до планової сітки годин. Ті чи інші розділи практичної підготовки змушені пристосовуватися до цього календаря.

Під час цих позасіткових змагань заняття з практичної підготовки, що пов'язані з участю в них студентів, включають підготовку до партій, аналіз відкладених позицій, зіграних партій. Між такими змаганнями плануються планові класифікаційні змагання, інші форми практичної підготовки, не пов'язані зі спортивними завданнями.

9.3. Психологічна підготовка

В основі психологічно-вольової підготовки лежать, з одного боку, психологічні особливості виду спорту, з іншого - психологічні особливості спортсмена. Чим більша відповідність між ними, тим швидше можна чекати високих результатів.

У психологічній підготовці шахіста можна виділити:

- базову психологічну підготовку яка включає розвинення таких специфічно важливих для нього психічних функцій і якостей, як логіка мислення, уважність, пам'ять, уява, здатність до самоаналізу, цілеспрямованість, ініціативність тощо;
- психологічну освіту;
- формування вмінь регулювати свій психологічно-вольовий стан,

зосереджуватися перед партією, мобілізувати сили під час партії, протистояти несприятливим впливам тощо;

- психологічну підготовку до занять, яка забезпечує їх максимальну ефективність;
- психологічну підготовку до і під час змагань, що ґрунтується на базовій підготовці, забезпечує оптимальну готовність шахіста до спортивної боротьби та включає в себе:

1) самоаналіз, самооцінка.

2) вивчення і розуміння особливостей поведінки суперників у різних ігрових ситуаціях, становлення їх до власної гри, їхню самооцінку та становлення до досягнень і гри інших шахістів.

3. Дослідження особливостей взаємодії суперників у процесі боротьби.

Тематика занять з психологічної підготовки може охоплювати такі питання:

- психологія протиборства в шахах;
- психологічна взаємодія супротивників;
- психологія атаки і захисту;
- проблема ризику в шахах;
- класифікація ситуації ризику;
- психологія гри в позиціях динамічної рівноваги;
- підтримання напруження впродовж тривалого часу;
- готовність іти на ризик;
- врахування індивідуальних особливостей партнера в процесі вибору ходу;
- різні ситуації вибору ходу;
- турнірна тактика;
- контроль власного стану в процесі турніру.

Випробуванням практичним заняттям з психологічної підготовки є аналіз вирішальних партій визначних турнірів і матчів.

9. 4. Фізична підготовка

Фізична підготовка студентів спрямована на :

- прищеплення учням навичок додержання вимог здорового способу життя;
- виховання здатності витримувати необхідні інтелектуальні та емоційні навантаження;
- підвищення загальної працездатності;
- здобуття високого рівня спортивної форми під час відповідальних змагань;
- загальне оздоровлення і зміцнення основних фізіологічних функцій організму учнів під постійним медичним контролем.

План фізичної підготовки може включати передусім спеціальні м'язові вправи для підвищення тонуусу організму, а також систематичні заняття під

керівництвом досвідченого тренера-фахівця у спортивному залі чи на ігровому майданчику, відвідання плавального басейну, щоденну ранкову гімнастику тощо.

Сприятливий фізичний стан шахіста під час змагань- один із серйозних факторів успішного виступу.

9. 5. Медико-біологічний контроль

Основна специфіка шахів полягає в тому, що вони належать до гіподинамічних (не м'язових) видів спорту, яким притаманні такі особливості: широкий віковий діапазон від дитячого дошкільного віку до похилого; можливість активної участі в змаганнях осіб з послабленим фізичним станом і навіть з деякими відхиленнями в стані здоров'я, в тому числі інвалідів(проводяться чемпіонати серед сліпих, глухонімих тощо); значне інтелектуальне та емоційне напруження на фоні гіподинамії може негативно впливати на фізіологічний стан шахіста.

Ці особливості вимагають провадити регулярний медичний контроль за станом здоров'я студентів у формах початкового та поточного обстеження. Їх виконує лікар, який працює в тісному контакті з лікарсько-фізкультурним диспансером, кабінетом лікарського контролю полікліники, тренерами. До його обов'язків входить:

- організація диспансерного спостереження і лікарського контролю за станом здоров'я студентів;
- проведення профілактичних і лікувальних заходів;
- проведення з учнями бесід з питань гігієни, загартування, самоконтролю, харчування, профілактики захворювань тощо.

Студенти мають стати на облік у лікарсько-фізкультурному диспансері, де перебуватимуть під постійним контролем. Двічі на рік усі учні мають пройти обстеження.

Чимала роль належить медичним профілактичним закладам. Рекомендується давати студентам поради щодо раціонального харчування і режиму.

9. 6. Педагогічний контроль

Головним критерієм оцінки перспективності учнів є їхні спортивні результати, але це далеко не єдиний вагомий критерій. Досвідчений тренер, розглядаючи партії студента, обов'язково звертає увагу на якість гри, на його здатність до аналізу тощо.

З метою об'єктивного визначення сильних і слабких сторін у шаховій підготовці студенти застосовують також регулярні контрольні заняття. Традиційна форма таких занять - розв'язання шахових позицій з подвійною метою:

1. Визначити особливості досягнутого студентом рівня підготовки.
2. Допомогти йому в розвиненні компонентів шахової майстерності.

Спеціалізовані перевірки такого роду в спорті називають тестами. У шаховій педагогіці тестування набуває дедалі широкого розповсюдження, допомагаючи вести регулярний контроль за рівнем підготовленості спортсменів, а також наміченим цілям відбору, визначення індивідуальних особливостей мислення шахістів.

До проведення тесту-конкурсу слід заздалегіть підготувати потрібний інвентар: зручну демонстраційну шахівницю, шаховий годинник, контрольні аркуші для учасників конкурсу, олівці. На аркуші кожен студент записує своє прізвище, а під ним - відповіді на запитання. Тренер збирає ці аркуші і оцінює відповіді.

Можна запропонувати 10 завдань, на розв'язання кожного надається 5 хв. (до падіння прапорця на шаховому годиннику). Конкурс проводиться без перерви, триває близько 1 год.

Завдання слід відбирати, враховуючи передусім рівень підготовленості студентів. Якщо тестування має на меті перевірити міцність засвоєних знань, приклади добираються з розглянутого на заняттях матеріалу. Тести на перевірку певних здібностей складають з прикладів на відповідну тематику.

9.7. Виховна робота

Мета виховної роботи - сприяти формуванню особистості спортсмена як громадянина, людини високих морально-вольових якостей, яка серйозна і самовіддано ставиться до обраного виду спорту. Виховними засобами є передусім особистий приклад і педагогічна майстерність тренера, а також атмосфера працелюбності, взаємодопомоги та творчості в колективі, наставництво старших спортсменів, високоякісна організація навчального процесу тощо.

Основні виховні заходи: урочистий прийом вступників, проводи випускників, змагальна діяльність учнів і її аналіз, систематичне підбиття підсумків навчання та спортивної діяльності учнів, проведення тематичних свят, зустрічі зі знаменитими спортсменами, екскурсії, культпоходи до музеїв, виставок тощо, оформлення стендів стінгазет.

9.8. Інструкторська та суддівська практика

Упродовж усього періоду навчання тренер готує собі помічників, залучаючи шахістів старших розрядів до занять з молодшими спортсменами і до суддівства змагань.

На етапі поглибленої підготовки для спортсменів навчально-тренувальних груп слід організувати спеціальний семінар з підготовки громадських тренерів і суддів. По закінченні семінару слухачі складають залік з теорії і практики, який оформляється протоколом, де кожному виставляють оцінки з теорії, практики та підсумкова оцінка. рисвоєння звань "Громадський суддя зі спорту" та "Юний інструктор зі спорту" оформлюють наказом чи розпорядженням.

Для складання програми семінару з підготовки інструкторів можна скористатися матеріалами даної навчальної програми.

Основною частиною програми семінару, спрямованої на підготовку суддів, є “Шаховий кодекс”, в якому викладено правила гри в шахи ФІДЕ, правила змагань ФІДЕ та розглядаються види шахових змагань (турнір, матч, матч-турнір), системи їх розведення (колова, схевенінгенська, олімпійська, швейцарська тощо), правила суддівства та ін.

10. ТЕОРИТИЧНО-ПРАКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ ЗАНЯТЬ

10.1. Етап базової підготовки

Шахи - одна з найпоширеніших у світі ігор. До Міжнародної шахової федерації (ФІДЕ) входять близько 150 країн з п’яти континентів земної кулі. Походження шахів оповите легендами, котрі сягають понад тисячу років. Одна з них - про неймовірну кількість зерен на шахівниці - найвідоміша. Суть цієї й інших легенд, які відносять народження шахів до древньої Індії, в образному прославленні могутності людського розуму, його переваги над грубою силою.

Шлях розповсюдження шахів у першому тисячолітті нашої ери з країн Сходу в Європу, зокрема в Україну. Шахові сюжети в билинах часів Київської Русі (про богатиря і вмілого шахіста Михайла Потока, про двобій за шахівницю князя Володимира Красне Сонечко з дружиною боярина Ставра Годиновича та ін.).

Шахи як спортивна гра. Тринадцять чемпіонів світу. Шахові зірки України (Василь Іванчук та інші гросмейстери екстра-класу), українські шахістки - чемпіонки Європи 1993 р. Успіхи шахістів України в чемпіонатах світу та Європи серед юнаків та дівчат.

Методичні рекомендації

Головна мета занять- підвищити інтерес дітей до шахів. Водночас тренеру слід враховувати їх вікові особливості. Вступна розмова впродовж одного заняття не повинна перевищувати за тривалістю 15-20 хв. , бути доступною для дітей. Вона сприйматиметься учнями активніше, якщо викладач ілюструватиме її невеличкими, але цікавими історичними подробицями. Скажімо, в розповіді про третього чемпіона світу Капабланку варто розповісти, як він уже в чотирирічному віці зацікавився шахами і незабаром уже обіграв батька.

Якщо тренер підбере для цієї теми чимало цікавого матеріалу, який буде важко вмістити в межах одного заняття, то може розподілити її на кілька частин і відтак присвячувати їй по 10-15 хв. у кожному занятті перед висвітленням основної теми.

Базові поняття: шахівниця, поле, лінія, вертикаль, горизонталь, діагональ. Правила розташування шахівниці: в правому куті - біле поле. Назви ліній та полів.

Назви фігур і пішаків. Запис їх розміщення на шахівниці.

Початкова позиція. Правило: “ферзь любить свій колір”. Поняття:

королівський фланг, ферзовий фланг, центр. Запис початкової позиції.

Щоб студенти швидше опанували матеріал теми, можна скористатися якимись образними порівняннями. Правило запису поля: спершу - літера, потім - цифра. Правило запису позиції фігури: спершу її скорочена назва, потім - назва поля.

Під час занять студенти мають потримуватися у правильному записі позиції, додержуючись таких правил:

1. Спочатку записують розміщення білих, потім - чорних.
2. Послідовність запису: король, ферзь, тури, слони, коні, пішаки.
3. Назви фігур пишуть великими літерами (за винятком короля - Кр), пішаків - моленкою п, при чому між позначенням пішака і поля ставлять крапку, а якщо на шахівниці кілька одноколірних пішаків, то після позначки(п) ставлять дві крапки.
4. За наявності однойменних одноколірних фігур раніше вказують ту з них, яка стоїть ближча до вертикалі "а", а якщо обидві стоять на одній вертикалі, то ту, що ближча до горизонталі І.
5. Записавши розміщення одноколірних фігур, у дужках вказують їх кількість. Слід привчити студентів до правильної техніки запису з самого початку.

Загальне визначення ходу і взяття. Право першого ходу.

Тура. Слон. Ферзь. Кінь.

Король. Шах. Мат. Вічний шах. Рокіровка.

Пішак. Взяття пішака. Перетворення пішака.

Результат партії - виграв або нічия. Різновиди нічиєї.

Запис ходів у партії. Повна і скорочена нотація. Запис "у стовбчик" і "в рядок".

Як правило, далеко не всі студенти, хто приходить, вже вміючи грати в шахи, добре знайомі з усіма правилами гри. Зокрема, деякі з них не знайомі з правилами перетворення пішака, взяття на проході, рокіровки тощо. Треба не шкодувати часу на якомога міцне засвоєння всіх основних правил. Якщо потрібно, цій темі слід присвятити кілька занять з повторенням засвоєного матеріалу, перевірку домашніх завдань, практичними вправами, у яких застосовують ті чи інші складні правила.

Паралельно з опануванням загальних формально-технічних правил гри слід розповідати студентам і про найважливіші опортивно-технічні правила ведення партії за шахівницею:

"торкнув - ходи",

"поправляю",

"відпустив руку - хід зроблено",

"ходів назад не беруть",

"рокіровку починає не тура, а король" та ін.

Слід приділити належну увагу й правилам спортивної етики під час гри: "не заважай противнику", "не користуйся підказками й сам нікому не підказуй" тощо. Вимогливість щодо додержання всіх спортивних правил повинна твердо виявлятися з самого початку занять. Причому треба вимагати від учнів, щоб

вони дотримувалися цих правил не лише в турнірах, а й у товариських партіях.

Можна розповісти студентам, що спортивно-технічні правила гри за шахівницею не діють в іншому виді шахового спорту - гри за листуванням, у якій існують свої правила.

Слід також з самого початку привчити студентів правильно користуватися шаховою нотацією, присвятивши цій темі спеціальні вправи під час занять і домашні завдання.

Тренер має усвідомити, що фундамент шахової культури в його студентів закладається вже на початковій стадії навчання.

Порівняльна цінність фігур.

Зміст занять.

Кожна фігура залежно від “бойових властивостей” має свою цінність. Умовна одиниця приблизної порівняльної сили (цінності) фігур - один пішак. У сучасній практиці орієнтуються на таку шкалу: цінність коня або слона - 3 одиниці, тури - 5, ферзя - 9. Виняткова цінність короля.

Ферзь і тура - “важкі” фігури, слон і кінь - “легкі”. Перевага тури над легкою фігурою має в шахах спеціальну назву - “перевага в якості”, або просто “якість”.

Поняття про розмін. Різновиди розміну:

1. Обмін однойменними або рівноцінними фігурами;
2. Рівноцінний обмін різнойменними фігурами.

Поняття про матеріальну рівновагу. Різновиди матеріальної рівноваги:

1. Наявність однакової кількості однойменних фігур і пішаків;
2. Наявність різнойменних фігур, цінність яких приблизно однакова.

Поняття про матеріальну компенсацію.

Поняття про матеріальну перевагу. Різновиди матеріальної переваги:

1. Наявність додаткової фігури чи пішака за умови рівноцінності інших фігур;
2. Перевага в цінності різнойменних фігур. Специфіка шахового терміну “зайва фігура” в значенні “на фігуру більше”. Поняття про жертву і про позиційну компенсацію за матеріальні втрати.

Поняття абсолютної і відносної цінності фігур. Вплив позиції на цінність фігур. Поняття позиційної переваги і позиційної рівноваги в найелементарніших прикладах.

Розглядаючи тему шкали цінностей, слід мати на увазі, що в ряді праць пропонувався трохи інший “прейскурант”: легка фігура — 3, 5, тура - 5, ферзь 10. Неоднозначність оцінок виливає з того, що на практиці легка фігура з двома пішаками частіше переважає туру, дві легкі фігури приблизно рівноцінні турі й двом пішкам, а три легкі фігури - двом турам, останні ж трохи сильніші, ніж ферзь. Але сучасна шкала зручніша для початківців, бо простіша; до того ж вона застосовується в більшості комп’ютерних програм.

Завдання тренера - підшукати доступні для початківців ілюстративні приклади, що допомогли б їм закріпити теоретичний матеріал. Теми цього розділу корисно ще не раз розглядати в наступному на поглибленому ґрунті.

Найпростіші закінчення

Король і різні фігури проти самотнього короля. Поняття “виграшна позиція”. Її різновид - вирішальна матеріальна перевага. Техніка її реалізації в ситуаціях з двома турами, турою, ферзем проти самотнього короля. Поняття про план. Поняття про помилку.

Поняття “нічийна позиція”. Її різновид — недостатня матеріальна перевага. Ситуація “король і двоє коней проти короля”-приклад коли матеріальна перевага недостатня для виграшу з умови безпомилкової перемоги.

Король і пішак проти короля. ”Правило квадрату” – зовнішня ознака, що допомагає відразу визначити, виграшна позиція чи нічийна, коли король не може підтримати свого пішака. Виграшні та нічийні позиції за обставин, коли король допомагає своєму пішакові. Боротьба за опозицію.

Розглядаючи закінчення з ферзем, треба вказати на можливість пату.

Щодо закінчень з двома легкими фігурами проти самотнього короля, то вони через певну складність, як свідчить практика, важко сприймаються початківцями, особливо закінчення зі слоном і конем. Тому на данному етапі достатньо тільки повідомити студентів, що такі закінчення є виграшними і продемонструвати найпростіші приклади, відклавши опанування всієї техніки виграшу на пізніший період. Що ж до інших ситуацій, особливо з королем і пішаком проти короля, то слід домогтися від студентів упевненого володіння технікою гри в типових ситуаціях. Детальніше вивчення цього ендшпілю, що належить до фундаментальних, можна продовжити в другому півріччі.

Слід підібрати приклади, коли одна зі сторін, знаючи, яка позиція є виграшною, а яка - нічийною, зводить гру до потрібної їй ситуації.

Як розпочинати партію

Поняття про три статі шахової партії.

Поняття “шахова стратегія” у елементарному значенні — складання і здійснення плану гри.

Основні правила стратегії у дебюті:

1. “Виводь фігуру”;
2. “Веди боротьбу за центр”
3. “Оберігай свого короля”;

Поняття “помилкова стратегія”. Її різновиди:

1. Помилковий план;
2. Безпланова гра.

Типові стратегічні помилки у дебюті .

Поняття “шахова тактика” в елементарному значенні - способи створення і відбиття безпосередніх загроз королю та іншим фігурам. Типові тактичні помилки в дебюті. Специфіка шахів:тактична помилка може відразу призвести до катастрофи.

Різновиди тактичних помилок у дебюті:

1. Випадкові тактичні помилки;
2. Тактичні помилки, що є закономірним наслідком попередніх стратегічних помилок.

Причини стратегічних помилок:

1. Непомічена загроза;
 2. Прорахунок, коли відбивають одну загрозу і допускають іншу;
 3. “Підставка”-коли в позиції, де ніщо не загрожує, роблять послаблюючий хід.
- Правило тактики: ”не лови гав”.

Кожне заняття доцільно розпочинати не з теорії, а з якогось цікавого для студентів практичного прикладу, де одна з сторін грає за всіма правилами стратегії і практики, інша ж їх порушує і відтак зазнає за це покарання у вигляді мату чи солідних матеріальних втрат. Елементарні приклади випадкових тактичних помилок: 1. e4 e5 2. Cc4 Cc5 3. Фh5 Kc6.

Чорні не помічають загрози. 4. Ф: f7X-так званий “дитячий мат”. Якщо чорні замість 3. . . Kc6?

Відіб'ють загрозу мату ходом 3. . . g6?, то після 4. Ф:e5+втратять туру - це вже приклад прорахунку.

А ось елементарні приклади “підставок”: 1. e4 d5. 2. ed ф:d5 3. Кре2? фе4X, або так званий “дурацький мат”-І. f4 e6 2. g4? фh4X/це взагалі найкоротша шахова партія, що закінчується матом.

Приклад ”підставки” в турнірній партії: Жібо-Лазар. 1. d4 Kf6 2. Kd2 e5 3. de Kg4 4. h3? Ке3! Білі здалися.

Приклади хибної стратегії, яка створює ґрунт для закономірних тактичних помилок: 1. e4 e5 2. Kf3 Фf6? 3. Cc4 Фg6 4. О-О ф:e4? З чотирьох своїх ходів три чорні зробили ферзем і фатально відстали в розвитку фігур. 5. С:f7+1 Кре7 6. Те1 ff4 7. К:e5 ff5 8. g4 fg5 9. d4 ff6 10. Kg6++ Кр:f7 11. К:h8x

1. e4 e5 2. Kf3 Kc6 3. Cc4 Cc5 4. c3 Kf6 5. d4 ed 6. cd Cb6? Чорні без боротьби віддають центр краще 6. . . Cb4+! Тепер білі переходять у наступ. 7. d5! Ке7 8. e5! Ке4 9. d6! cd 10.

ed К:f2? Прорахунок 11. fb3! К:h1 12. С:f7+Kpf8 13. Cg5! І білі виграють.

Після розгляду прикладу можна з'ясувати разом зі студентами причину поразки.

Кількість прикладів можна збільшити: вони сприймаються студентами дуже активно.

Щоб звести до мінімуму кількість тактичних помилок у практиці студентів, можна порекомендувати їм відомий прийом після кожного ходу противника починати й закінчувати свої міркування над рішенням — відповіддю контрольним питанням, що мені загрожує?

З самого початку навчання варто звернути увагу до полів, які в дебютній стадії можуть стати найвразливішими.

Загальна теорія: елементи тактики шахів

Форсований варіант і комбінація

Поняття про тактику як про мистецтво форсованої гри. Поняття про форсований варіант.

Основні засоби вимушення: шах, загроза, цугцванг. Взяття і перетворення пішака як різновиди загрози. Невідпорна загроза, поняття про комбінацію.

Розпочати вивчення теми доцільно з якогось елементарного прикладу. Зразок: білі: Кре6, Тg1. Чорні: Кре8 Кd7. Форсований варіант: 1. Тg8+Кf8+ 2. Крf6. Підкреслити особливість форсованого варіанта: білі досягають виграшу, по-перше, швидко, а по-друге, що головне, неминуче.

В окремих випадках засобом може стати просте взяття. Ось порівняно складніший приклад з середини партії Ларсен Романишин.

Білі: Крh1, Фf3, Тd1, Са4, Се3, пп: c2, g2, h2. Чорні: Крh8, фb7, Те4, Са8, Cf6, пп: b4, c5, g7, h6. Львівський гросмейстер, який грав чорними, взяв турою слона-І. . . Т:е3!

Фактично чорні загрожують залишитися зайвою фігурою і тому змушують білих або покоритися зі втратою слона, або взяти ферземтуру у відповідь. В останньому випадку на 2. ф:е3 буде 2. . . ф:g2X. Тому Ларсен відразу здався.

Те ж можна сказати про перетворення пішака, яке теж є різновидом матеріального здобутку. Приклад: старовинна позиція з книги Стамм (1737р.).

Білі: Кра5. Тb7, пп: b6, c7. Чорні:

Крс5, Тf8, п. а3. Якщо І. Тb8, то І. . . Тс8!2. Т:с8 а2 з не відпорною загрозою перетворення пішака.

Вирішує 1. с8ф4! Т:с8 2. Тс7+ Т:с7 3. bc і тепер уже білий пішак не менше перетворюється на ферзя.

Всі ці приклади можна визначити як комбінації - форсовані варіанти з якимсь вагомим досягненням. Але це одне з поширених визначень комбінації.

Є й інші, що належать М. Ботвинникові. Комбінація є форсований варіант з жертвою. В шаховій літературі термін “комбінція” вживається в обох значеннях.

Пастка і її різновиди

Поняття про пастку. Пастка - тактична зброя в боротьбі за перевагу. Визначення пастки як маневра з “принадою”. Пастки без “принади”. Типи пасток - “капкан” і “вовча яма”.

“Тихі” та “гучні” пастки: без загрози та з загрозою.

“Попутні” та “навмисні” пастки. Різновиди “навмисних” пасток: коректні та некоректні пастки.

“Пастка-авантюра” і “пастка- бумеранг”- різновиди хибних пасток.

Розмову про пастку можна розпочати з показу пастки класичного типу, яка містить якусь “принаду”. Приклад: 1. e4 e6 2. d4 d5 3. Kc3 de 4. K:e4 Ce7 5. Kf3 Kf6 6. K:f6+ C:f6 7/Cd3 C:d4? 8.

K:d4, і якщо 8. . . ф:d4, то 9. Cb5+!

Шахісти вживають термін “пастка” і в ширшому значенні, ніж як маневр з обов’язковою принадою, яка насправді приховує в собі отруту. Пасткою називають і такі продовження, що не створюють враження хибних, але мають таку саму мету- підкараулити помилку противника. Наприклад: 1. e4 d6 2. d4 Kd7 3. Kf3 g6 4. Cc4. Цим природним ходом білі водночас ставлять пастку: якщо чорні у відповідь також зроблять зовні логічний хід- виведуть слона на вже підготовлене поле шляхом 4. . . Cg7?, то наразяться на комбінацію. 5. C:f7+! Kp:f7 6. Kg5+з матом або виграшем ферзя.

Для студентів обидва різновиди пасток можна образно порівняти з “капканом” і “вовчою ямою”. У “капкані” впадає в око спокуслива, але підступна принада. “Вовча яма” ретельно замаскована на уторованій стежині.

З погляду тактичних засобів є “тихі” та “гучні” пастки.

Щойно розглянуті приклади ілюструють “тихі” засоби- без сильнодіючих атакуючих прийомів. “Гучні” засоби- шаг, узяття, інші види загроз, які відкривають можливість вибору між кількома захисними ходами. Завдання атакуючої сторони: помітити небезпеку і обрати правильний захист.

Відмінність між цими типами пасток можна проілюструвати такими двома партіями-близнятами:

Керес-Арламовський: 1. e4 c6 2. Kc3 d5 3. Kf3 de 4. K:e4 Kf6 5. fe2 Kd6X! 6. Kd6X! Це - “тиха” пастка. Чорним ніщо не загрожує. Проте їхній зовнінормальний розвиваючий хід конем на d7 створив матову ситуацію;

Костьєрен-Ланціас: 1. e4c6 2. d4 d5 3. Kc3 de 4. K:e4 Kd7 5. fe2 Kgf6?? 6. Kd6X! Це-”гучна” пастка. Своім ходом 5. fe2 білі створили загрозу мата, а чорні її не помітили й зробили також зовні нормальний розвиваючий хід, дозволивши здійснити загрозу.

Викладаючи цю тему, можна звернути увагу студентів на те, що в останньому випадку для чорних головним завданням було помітити загрозу, відбити ж її - річ проста, тим часом як у багатьох інших випадках помітити загрозу є ще половиною справи, бо відразу не зрозуміло, як краще захищатись. Отже така пастка містить і другу приховану загрозу- небезпеку в якомусь із варіантів захисту. Характерний приклад з партії Бернштейн-Ларсен. Білі: Kpe1, fd4, TaI, ThI, Cb2, CfI, Kc3, Kd2, пп: a2, b3, c4, e4, f2, g2, h2. Чорні: Kpe8, фа5, Ta8, Th8, Cg4, Cg7, Ko6, Kf6, пп: a7, b7, d6, e7, f7, g6, b7. Куди відійти атакованому білому ферзю - на d3 чи e3? Було: 10. fe3? 11. TcI/II. Cd3 Ch6!/II. . K:a2! Бернштейн, обмірковуючи свій 10-й хід, зрозуміло, вважав це взяття неможливим через 12. TaI, але зараз помітив відповідь 12. . . Kb4! І чорні зберігають зайвого пішака. До цього ж привело і продовження в партії-12. K:a2 ф:a2, і чорні поступово реалізували свою матеріальну перевагу. Зрозуміло, що білі повинні були відступити ферзем тільки на d3.

Отже, суть таких пасток- не в безпосередній погрозі, а в прихованій безпеці в одному з варіантів захисту. Можна показати студентам ще один зовсім простий приклад, пов'язаний з вибором відповіді на шах. Білі:Кре8, пп:g6, h6. Чорні: Кpg8, Ch4. У цьому нічийному становищі шанс білих полягає в такій пастці:1. Н7+ Кpg7? 2. h8ф+І Кр:h8 3, Кpf7 Cf6 4. Кр:f6 Кpg8 5. g7 і пішак проходить у ферзі. Правильно І. . . Кph8! 2/Кpf7 Cf6!- або пат, або білих пішаків знешкоджено.

Розрізняють також так звані “попутні” й “навмисні” пастки.

“Попутну” пастку створює хід, який не відхиляється від логічного плану для цієї сторони. Пастка ставиться начебто між іншим, мимохідь. Наприклад: 1. d4 d5 2. c4 e6 3. Кс3 Кf6 4. Сg5 Кbd7 /І/. Чорні планомірно розвиваються і попутно ставлять недосвідчену суперникові пастку. Принада - зв'язаний і зараз ніби беззахисний пішак d5. Але в разі необережного/після 5. cd ed/ 6. К:d5?? К:d5І 7. С:d8 Сb4+ чорні виграють фігуру. Можна показати студентам трохи складніший приклад з партії Сангла-Карпов: 1. d4 Кf6 2. Кf3 e6 3. Сg5 c5 4. c3 cd 5. ed фb6

6. фb3 Ке4 7. Cf4 Кс6 8. e3 Сb4+!Цей шаг слоном входить до плану розвитку чорних фігур і по дорозі ставить пастку: 9. Кbd2?(правильно було 9. Кfd2)9. . . g5!, і з'ясувалося, що білі втрачають фігуру. Після 10. С:g5/10. Сg3 g4/ 10. . . С:d2+ вони здалися. Цікаво, що вони могли продовжити опір ще на один хід, аби в свою чергу поставити перед партнером пастку:11. К:d2 К:g5? 12. h4! Але майбутній чемпіон світу, поза сумнівом, знайшов би правильний хід - II. . . фа5!і біла фігура гине остаточно. Можна запропонувати цей варіант студентам як завдання: як чорним грати після 11. К: d2.

“Навмисна” пастка не обов'язкова пов'язана з логічним планом дій. Це пастка задля пастки. Наприклад:1. d4 Кf6 2. c4 e5 3. de Кg4 4. Cf4 Кс6 5. Кf3 Сb4+ 6. Кbd2 фе7 7. a3. Тут нормальне продовження- 7. . . С:d2+ 8. ф:d2 Кg:e5 К:e5 10. e3. Проте грають і відразу 7. . . Кg:5!

Це продовження рівноцінне, бо після 8. К:e5 К:e5 9. e3 С:d2+ 10. ф:d2 виникає та ж сама позиція. Та воно пов'язане з “навмисною” пасткою: коли білі “скуштують принаду”-слона, тоді дістануть спертий мат-9. ab?? Кd3X!

Слід звернути увагу студентів на те, що “навмисні” пастки доцільні тоді, коли не погіршують позиції у разі правильної відповіді суперника, зокрема, коли є ледь не останнім шансом грати на виграш чи чинити опір у програшній позиції. Але вони недоцільні, коли в позиції є об'єктивно кращі продовження. Різновидами таких недоцільних пасток є “пастка-авантюра” і “пастка-бумеранг”.

Класичними прикладами авантюрних пасток є такі відомі дебютні варіанти:1. e4 e5 2. Кf3 Кс6 3. Сс4 Кd4!? Пастка: 4. К:e5 фg5! 5. К:f7?? 6. Tf1 ф:e4+ 7. Се2 Кf4X!

Але ця пастка, на яку, щоправда, не рідко наражаються малодосвідчені шахісти - типова авантюра. Бо білі шляхом простого 4. О-О можуть не лише уникнути безпеки, а й певною мірою покарати чорних за малопродуктивний випад конем, що призвів лише до марної втрати цінного дебютного часу. Доцільніше було витратити цей час на виведення якоїсь іншої фігури-3. . . Кf6

або 3. . . Сс5.

Ще один приклад: 1. е4 е5 2. Кf3 Кс6 3. Сb5 Кf6 4. d3 Ке7? Пастка! Якщо 5. К:е5 , то 5 . . . с6 6. Сс4 фа5+ або 6. Кс4 7. Са4 b5, і білі втрачають фігуру. Але вони можуть грати просто 5. Кс3!, і хід чорних виявляється, як кажуть шахісти, антипозиційним.

Якщо спростування авантюрної пастки полягає в тому, щоб її уникнути, то спростування “пастки-бумеранга”-в тому, щоб . . . упійматися. Пастка-бумеранг містить в собі якусь похибну . . .

і обертається лихом для її ініціатора, який наражається на зустрічний удар.

Приклад: 1. е4 е5 2. Кf3 Кс6 3. Сb5 а6 4. С:с6 bc 5. d4 ed 6. ф:d4 ff6 7. е5 fg6 8. О-О Сb7 9. е6. Ось і пастка: 9. . . О-О-О? 10. ed+ Т:d7 11. ф:d7+! Кр:d7 12. Ке5+, а якщо 9. . . de чи 9. . . fe, то 10. Ке5 з подвійним ударом. Можна відбити ці загрози ходом 9. . . а6. Але найкраще - не відбивати: 10. . . fe! 10. Ке5 ф:g2+! 11. Кр:g2 с5+, і чорні відіграють ферзя, прибравши по дорозі двох пішаків. Пастка білих обернулася проти них бумерангом.

Загальний висновок: пастка грізна зброя, та користуватися нею слід, додержуючи “техніки безпеки” - точної оцінки та безпомилкового розрахунку варіантів. І не забувати про правило : “що мені загрожує?”.

Класифікація дебютів

Комбінації і пастки в дебютах

Поняття про поділ дебютів на відкриті, на піввідкриті та закриті.

Відкриті дебюти. Дебют королівського коня і способи захисту пішака е5. Хиби варіантів 2. . . f6 2. . . ф, f6, 2. . . фе7 тощо. Поняття про захист Філідора, російський захист, шотландську партію, італійську партію. Поняття про гамбіт. Захист двох коней. Іспанська партія. Дебют чотирьох коней. Королівський гамбіт. Центральний дебют. Центральний гамбіт. Північний гамбіт.

На піввідкриті дебюти. Поняття про скандинавський захист, французький захист, захист Каро-Канн, сіціліанський захист Альохіна, захист Пірца-Уфінцева.

Закриті дебюти. Поняття про ферзевий гамбіт. Голандський захист, системи після І. . . Кf6 і І. . . с5, англійський початок, дебют Реті, дебют Берда.

Найпоширеніші дебютні комбінації і пастки.

Цілком достатньо ознайомити студентів з ознаками та назвами основних дебютів, стисло, з їх походженням.

У кожному з дебютів можна навести один якийсь варіант, у якому розкривається одна з головних ідей системи.

Під час розгляду теми корисно час від часу повертатися до матеріалу дебютного розділу, який учні вивчали першого року, звертаючи увагу на розглянуті поняття - правил дебютної стратегії, типових помилок тощо з метою закріплення здобутих знань.

Важливим матеріалом для занять є численні комбінації та пастки в

основних дебютних системах, а також у варіантах, які можуть трапитися в практиці молодосвідчених шахістів.

Для організації наводимо приклади найвідоміших комбінацій і пасток.

Гамбіт Даміано. 1. e4 e5 2. Kf3 f6 3. K:e5! 4. фh5+ Kpe7 5. ф:e5 Kpf7 6. Cc4+ Kpg6? 7. фf5+Kph6 8. d4+ g5 9. h4! 3 невідпорними загрозами.

Російська партія. 1. e4 e5 2. Kf3 Kf6 3. K:e5 d6 4. Kf3 K:e4 5. фе2 фе7 6. d3 Kf6 7. Cg5 Cg4? 8. C:f6 C:f3 9. ф:e7+! C:e7 10. C:e7 Kp:e7 11. gf, і білі виграли фігуру.

Захист Філідора. 1. e4 e5 2. Kf3 d6 3. Cc4 Cg4 4. Kc3 h6? 5. K:t5! C:dI 6. C:f7+ Kpe7 7. Kd5X.

Захист двох коней. 1. e4 e5 2. Kf3 Kc6 3. Cc4 Kf6 4. Kg5 d5 5. ed K:d5? 6. K:f7! Kp:f7.

7. фf3+ Kpe6 8. Kc3 Ke7 9. d4! c6 10. Cg5 h6 11. C:e7 C:e7 12. O-O-O Tf8 13. фе4 T:f2 14. de Cg5+ 15. KpbI Td2 16. h4! T:dI+ 17. T:dI C:h4 18. K:d5 cd 19. T:d5 фg5 20. Td6 ++ Kpe7 21. Tg6!

Чорні здалися.

Дебют чотирьох коней. 1. e4 e5 2. Kf3 Kc6 3. Kc3 Kf6 4. Cb5 Cb4 5. O-O O-O 6. d3 d6 7. Cg5 Cg4 8. Kd5 Kd4 9. K:b4 K:b5 10. Kd5 Kd4 11. фd2 фd7? 12. gf C:f3 13. h3 K:e4!

14. de f6 i 15. ... C:e4 15. фg5+ Kph8 16. фf6X!

Королівський гамбіт. 1. e4 e5 2. f4 ef 3. Kf3 g5 4. Cc4 g4 5. Ke5 фh4+ 6. KpfI Kh6 7. d4 d6

8. Kd3 f3 9. g3 фh3+? 10. KpeI 11. Kf2!, і чорний ферзь гине.

Захист Каро-Канн. 1 e4 c6 2. d4 d5 3. Kc3 de 4. K:e4 Kf6 5. Kg3 h5 6. Cg5 h4 7. C:f6? h4!

8. Ce5 T:h2! 9. T:h2 фа5+ 10. c3 ф:e5+! 11. de gh, або 10. фd2 gf+!, і чорні виграють.

Ферзевий гамбіт. 1. D4 d5 2. c4 dc 3. Kf3 a6 4. e3 Cg4 5. C:c4 e6 6. d5 ed 7. C:d5 фе7! 8. фb3 c6 9. C:f7+? ф:f7 10. ф:f7+ Kp:f7 11. Ke5+ Kpe6 12. K:g4 h5!, чорні виграють фігуру.

Ця тема дуже містка. Наведені приклади — лише невеличка її частка. Тренер сам може підібрати додаткові зразки, щоб у виразній формі ілюструвати ідеї тих чи інших дебютних систем. Час від часу цей матеріал можна оновлювати за рахунок свіжих партій, у тому числі - з практики самих студентів.

Дуже важливо, щоб усі подібні комбінації і пастки подавалися в жвавій формі діалогів зі студентами. Треба прагнути, щоб вони самі знаходили вирішальні удари.

Слід намагатися пов'язувати виникнення тактичних елементів з певними стратегічними передумовами. Тактична помилка, як правило, є наслідком помилкового плану.

Розвиток дебютних ідей у середині гри

Якщо партія не закінчилася “дебютною катастрофою”, то вона переходить в середину стадії.

Дві основних ситуації:

1. Одна із сторін у підсумку дебюту здобула певну позиційну чи матеріальну перевагу;
2. Шанси сторін приблизно однакові.

Ситуація переваги однієї з сторін. Розглянути випадки, коли цю перевагу можна реалізувати прямою атакою на короля. Елементарні прийоми атаки на короля, що затримався в центрі, на позицію короткої рокіровки, на позицію довгої рокіровки.

Ситуація з приблизно однаковими шансами. Розглянути випадки, коли одна з сторін обирає правильний план, а інша - помилковий. Оцінка позиції в середині гри.

Узагальнити поняття “правильна стратегія” і “неправильна стратегія” щодо стадії середини гри. Головна причина хибної стратегії- помилкова оцінка позиції.

Розглядаючи приклади атаки на короля в центрі, потрібно звернути увагу студентів на те, що її успіхові сприяє перевага в розвиткову неможливість для противника уникнути небезпеки, зробивши рокіровку.

Є кілька засобів затримати рокіровку:

1. Зв'язка у відкритій вертикалі;
2. Дія слона по діагоналі;
3. Гальмування розвитку фігур на шляху рокіровки.

Вивчаючи елементи атаки на позицію короткої рокіровки, слід одразу звернути увагу учнів на особливості конфігурації пішаків королівського флангу. Розпочати вивчення можна з класичного прикладу жертви слонів на h7 і g7. Ем. Ласкер-Бауер: 1. F4 d5 2. e3 Kf6 3. b3 e6 4. Cb2 Ce7 5. Cd3 b6 6. Kf3 Cb7 7. Kc3 Kbd7 8. O-O O-O 9. Ke2 c5 10. Kg3 fс7 11. Ke5 K:e5? 12. C:e5 fс6 13. фе2 а6? 14. Kh5! K:h5 15. C:h7+! Kp:h7 16. ф:h5+ Kpg8 17. C:g7! Kp:g7 18. фg4+ Kph7 19. Tf3 e5 20. Th3+ ф h6 21. T:h6+ Kp:h6 22. фd7 Cf6 23. ф:b7, і білі виграли.

Атаку на позицію довгої рокіровки поки що варто ілюструвати лише такими прикладами, де чорний король перебуває на полі c8, або білий — на c1. Характерний зразок :

Мікенас-Флор. 1. e4 c6 2. d4 d5 3. ed cd 4. c4 Kf6 5. Kc3 Kc6 6. Kf3 Cg4 7. Ce2 dc 8. d5 C:f3

9. C:f3 Ke5 10. O-O фd7 11. фе2 K:f3+ 12. ф:f3 O-O-O 13. b3! E6 14. bc ed 15. Cf4 d4 16. Kb5 Cc5

17. Tab1 фс6 18. фh3+ фd7 19. K:a7+! C:a7 20. фа3! Чорні здалися.

Розмову про оцінку позиції доцільно розпочати, повернувшись до щойно розглянутих прикладів. У партії Ем. Ласкер-Бауер чорні програли через

недооцінку небезпеки такого становища короля, коли його позицію захищають самі пішаки, тоді як білі фігури мають можливість швидко перейти в атаку.

Щодо партії Мікена-Флор, то можна вказати на специфіку гри при довгій рокировці, коли король відрізаний від захисту свого пішака а7 і відтак опиняється наче в центральній зоні.

Техніка закінчень Пішакові закінчення

Продовження попередньої ендшпільної теми - король і пішак проти короля. Повторення і закінчення пройденого матеріалу. Приклади боротьби за ключові поля.

Король і пішак проти короля і пішака, виграшні і нічийні позиції при блокованих пішаках.

Для засвоєння прийомів боротьби за ключові поля в закінченні “король і пішак проти короля” можна навести кілька виразних прикладів.

Білі:Kpb2, g. c2. Чорні:Краб. виграш 1. Крс3!

Білі:KpdI, п. c3. Чорні:Kpf8. виграш 1. Крс2!

Розглядаючи ендшпіль “король і пішак проти короля і пішака”, варто згадати класичний метод Р. Реті. Білі:Kph8, п. c6. Чорні:Краб, п. h5. нічия.

Ферзеві закінчення

Ферзь проти пішака:виграшні та нічийні позиції. Ферзь проти ферзя:виняткові виграшні позиції. Ферзь проти легких фігур. Складні ферзеві закінчення.

Ендшпіль “ферзь проти пішака” може перейти в ендшпіль “ферзь проти ферзя”. Слід показати план виграшу, коли пішак перебуває на передостанній горизонталі і є центральним чи коневим ; план досягнення нічії коли пішак на передостанній горизонталі в туровій чи слоновій; план виграшу в останніх випадках, коли король сильнішої сторони перебуває у виграшній зоні.

Приклад:

Білі:Kph5 , fh7. Чорні:KpgI, п. h2.

План виграшу:

1) посилення позиції ферзя;

2) наближення короля з матовими загрозами, які не вможливі відбити ферзь, який щойно з'явився з слабкішої сторони.

Приклад нічийної позиції в закінченні “ферзь проти тури і пішака”:білі:Кре5, fd7 Чорні: Kpg8, Tf6, п. g7. Тура маневрує по полях f6-h6-f6, не дозволяючи наблизитись королю іншої сторони.

У закінченні “ферзь проти легких фігур”треба звернути увагу студентів на важливість взаємодії сил слабкішої сторони. Приклади: білі:Kpd4, fhI. Чорні:Kpf5, Kg4.

Розгляд закінчень типу “ферзь і пішак проти ферзя” можна розпочати з класичного етюд Ван-Фліта. Білі:Кра8, fb3, п. b7. Чорні:Краб, fc6.

10. 2 Турові закінчення

Король, тура та пішак проти тури: основні типові позиції та прийоми.
Побудова “моста”. Нічийна позиція Філідора.

Дві основні позиції турового ендшпілю студенти мають вивчати за здалегіть, бо вони нерідко зустрічатимуться в їхній практиці. Щодо позиції Філідора, то можна, пояснивши план оборони, водночас показати, що буде у випадку помилкових дій чорних. Розглянувши дії білих і довівши гру до позиції з пішаком на сьомій горизонталі, тренер може запропонувати студентам самим продемонструвати вміння “будувати міст”.

Легкофігурні закінчення

Король, слон та кінь проти короля: техніка метування.
Король, легка фігура і пішак проти короля: виняткові нічийні позиції.
Інші нічийні позиції такого ж типу.

Слон проти пішаків. Слон і пішак проти пішака.

Закінчення з одноколірними слонами.

Кінь проти пішаків. Кінь і пішак проти пішака. Кінь і пішаки проти коня і пішаків.

Слон з пішаками проти коня з пішаками. Два слони проти слона і коня, проти двох коней.

Приділити увагу ситуаціям, коли в однієї з сторін — самотній король, а в іншої — король, слон і туровий пішак, поле перетворення якого іншого кольору, ніж поля, по яких ходить слон. Навести випадки, коли можна перешкодити самотньому королю прорватися в рятівний кут.

Приклад :

Білі : Крс3, Се3, п. а. 4.

Чорні : Крд5. 1. А5 Крс7 3. Са! Крс 6 4. Крс4 Крс 7 5. Крс5 Крс8 6. Крс6. І білі виграють!.

У закінченні “король, кінь і туровий пішак проти коня” слід розглянути два випадки, коли цієї переваги недостатньо для виграшу. Перший випадок — пішак знаходиться на передостанній горизонталі, король слабкішої сторони перебуває на сусідньому полі.

Другий випадок — пішак знаходиться на передостанній горизонталі, король сильнішої сторони — на полі перетворення, а інший король блокує йому вихід, перебуваючи при своєму ході на полі іншого кольору, ніж те, на якому перебуває кінь.

Приклад:

Білі : Кра8, п. а7 і . . . Крс8!, тоді як і . . . Крс7? Програє.

У закінченні “слон проти пішаків”, що, як правило, є нічийним, вказати на типові випадки, коли пішаки виявляються сильнішими. Можна навести відомий етюд Оттена:

Білі: Кре4, пп. а4, g4.

Чорні: Крf6, Сg7. 1. а5 Cf8 2. Крд5 Ch6 3. g5+! С: g5 4. Кре4 Ch4 5. Крf3, білі виграють.

У закінченнях з одноколірними слонами навести технічний прийом проведення пішака в ферзі.

Білі : Kpg8, CeI, п. f7.

Чорні : Kpg6, 6. Cd2 Kpf6 7. Cc3+, І білі виграють. Розглядаючи закінчення “кінь проти пішаків”, навести позиції, де пішак /пішаки/ виявляються сильнішими.

Білі : Kpb8, п. b. 6.

Чорні : KpgI, Ke5. І. B7 Kd7+2. Kpc8! Але не 2. Kpc7? Kc5!

Окрему увагу приділити темі “хороших” і “поганих” слонів.

У закінченнях з одноколірними слонами багато що залежить від пішакової структури. Можна навести приклади, коли пішаків слід розмішувати на полях іншого кольору, ніж ті, якими володів слон з їхнього табору.

Цю тему слід розглядати і в закінченнях типу “слон проти коня”.

У відкритих позиціях часто сильнішим виявляється слон, у блокованих — кінь.

Класичний приклад закінчення партії Реті — Рубінштейн 1920р.

Білі : Kpd2, Kh2, пп. a2, c2, d3, f4, g4.

Чорні : Kpd6, Cd7, пп. a7, b6, d4, f6, g7, І. . . Cc6! 2. Kpe Cd5! 3. A3 b5 4. KfI a5

5. Kd2 a4! 6. Ke4+ C:e4 7. de b4 8. Kpd2 ba8. KpcI g5, і білі здалися.

Ще один приклад іншого типу: Авербах — Лілієнталь /Москва, 1949р. /

Білі : Kpg3, Kd4, пп. a2, b3, c5, g5.

Чорні : Kpc7, Cc8, пп. a6, c6, d5, g6. І Kpf4 a52. Kpe5 Ca6 3. Kpf6 Cd3 4. Kpe7 CbI 5. a3 Ce4 6. Ke6+ Kpb7 7. Kpd6 Cc2 8. Kd4 CdI9. K:c6, білі виграли.

Розглядаючи закінчення з двома слонами проти слона і коня, слід зазначити, що слони небезпечні тоді, коли мають можливість виявити активність.

Цьому сприяють такі обставини :

- 1) в позиції противника є пішакові слабкості, що обмежують рухливість його фігур;
- 2) слон противника стиснутий власними пішаками, а слабкість полів протилежного кольору сприяє вторгненню короля сторони, яка має двох слонів;
- 3) на дошці є прохідні пішаки або є умови для їх створення.

У позиціях відкритого типу ще виразніше може проявитися перевага двох слонів проти двох коней. Класичний приклад — закінчення 23 — і партії матчу на першість світу 1951 р. Ботвинник — Бронштейн.

Білі : Kpc3, Cb1, Cd6, пп. a4, d4, e4, f3, h2.

Чорні : Kpf6, Ka6, Kc6, пп: b6, b7, d5, e6, f5, h7.

Хоч у чорних - зайвий пішак, вони програють майже форсовано:

І. Cg3! Fe 2. fe h6 3. Cf4 h5 4. ed ed. 5. h4 Kab8 6. Cg5+ Kpf7 7. Cf5 Ka7 8.

Cf4 Kbc6 9. Cd3 Kc8 10. Ce2 Kpg6 ІІ. Cd3+ Kpf6 12. Ce2 Kpg6 13. Cf3 Kbe7 14. Cg5! Чорні здалися.

Водночас треба пояснити студентам, що є позиції закритого типу, де слон і кінь чи двоє конів можуть мати перевагу проти двох слонів.

11. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ : ШКОЛА ТАКТИКИ

11. 1. Тактичні прийоми

Поняття тактичного прийому. Тактичний прийом як поєднання засобу вимушення, вимушеного ходу і нового удару. Тактичний прийом як ідея комбінації.

Подвійний удар — загроза (напад) , спрямована проти двох об'єктів. Різновид подвійного удару — відкритий напад: загроза двом об'єктам двома фігурами за допомогою звільнення лінії нападу. Відкритий шах.

З'язування. Подвійне з'язування (“хрест”) - зв'язування вже зв'язаної фігури.

Відвернення : вимушений хід атакуючої сторони відволікає “вартового” від охорони важливого оборонного об'єкта.

Привернення : фігура атакуючої сторони відволікає “вартового” від охорони важливого оборонного об'єкта.

Привернення: фігура атакуючої сторони змушена піти туди, де заважає власним силам. Спертий мат.

Блокування: фігура атакуючої сторони змушена піти на поле, яке потрібне іншій фігурі цієї ж сторони.

Розблокування : фігура атакуючої сторони звільняє поле для іншої фігури свого табору, яка звідти завдає удару. Різновид розблокування відкритий напад.

Перекриття : загроза виникає завдяки перекриттю лінії дій фігури, яка захищає важливий пункт, контролює його, тримає під ударом.

Знищення захисту: взяття фігури атакуючої сторони, яка заважає атакувати.

“Десперадо”, або “Скажена фігура”: прагнення фігури атакуючої сторони в певних варіантах примусово принести себе в жертву за найдорожчу ціну.

Методичні рекомендації

До цих тем доведеться ще не раз повертатися, тому на цьому етапі можна обмежитися порівняно нескладними ілюстраціями.

Можна розпочати з елементарного прикладу.

Білі : Kpн5, Lg1, Ke8.

Чорні : Kph7, Lf7, Lh8. 1. Lg7! Lg7 2. Kf6 х.

Білі застосували засіб вимушення (шах). Вимушений хід привернув чорну туру на поле, де вона заважатиме рятуватися власному королю (тактичний прийом - привернення). Користуючись цим, білі завдали вирішального удару. Цей прийом привернення і став ідеєю комбінації білих.

Доцільно показати студентам , що поняттям “подвійний удар” є сенс користуватися не лише у вузькому значенні одночасного нападу на два об'єкти, а й у ширшому значенні — складної загрози. Можна навести характерний

приклад з партії Таль — Аверкін (Москва 1973р.).

Білі : Крe3, Лa4, Кb4, пп: a3, b2, f3, h4.

Чорні: Кpf5, Лc4, Ке6, пп: e5, f6, h5.

Ходом 1. Кd5! Білі створили загрозу не лише чорній турі, а і чорному королю (2. Ке7х). Задовільного захисту від цього подвійного удару не має, і чорні здалися.

Елементарний приклад відкритого шаху:

1. e4 e5 2. Кf3 Кf6 3. Ке5 Ке4? 4. Fe2 Кf6?? 5. Кс6! З виграшем ферзя.

Ще один різновид подвійного удару — відкритий напад з шахом.

Приклад:

1. e4 e6 2. d4 d5 3. e5 c5 4. c3. Fb6 5. Кf3 Кс6 6. Cd 7. Cd Кd4 8. Кd4 Fd4 9. Cb5 ! Теж з виграшем ферзя.

Прийом зв'язування стає ефективним ударом, коли супроводжується конкретною загрозою. Хороший приклад — з партії Таль — Платонов (Алма-Ата 1968р.)

Білі: Крс1, Fe3, Ld4, Lf4, Ch5, Кс3, пп. b3, c2, e4, g2, h2.

Чорні : Кре8, Fb6, Lh8, Cc8, Ce7, Кd7, пп a6, d6, e6, f7, h6.

Замість захисту пішака f7 чорні завдали контрудару: i . . . Cg5!

Загрози - 2. . . Cf4 i 2 . . . e5. 2. C:f7 + Kpd8 3. e5 Tf8!

/ нове зв'язування вирішує/ 4. Ке2 Т :f7 5. h4 C:f4 6. К:f4 d5 – білі втратили фігуру і програли.

11. 2. Різновиди комбінацій

Ціль комбінації - напад на короля, матеріальний здобуток, проведення пішака, знезгодження небезпеки, позиційні досягнення, форсування нічиєї. Комбінації проти короля: добиваючі; руйнівні; видозмінюючі; комбінації по горизонталі.

Комбінації на знищення. Мотиви таких комбінацій: нерухома фігура, малорухома фігура, зв'язана фігура, навантажена фігура, недостатньо захищена фігура, геометричний мотив.

Комбінації на проведення пішака, комбінації на відбиття загрози, позиційні комбінації. Нічийні комбінації. Цілі: нічийне співвідношення сил; пат; позиційна нічия.

Класифікація комбінацій проти короля, вперше запропонована п'ятим чемпіоном світу М. Ейве, в його праці “Стратегія і тактика” дуже зручна для сприйняття , засвоєння і використання.

Сприятливими умовами для добиваючих комбінацій є беззахисний король атакуючої сторони і готовність атакуючих сил до заключного удару.

Руйнівні комбінації безпосередньо передують добиваючим, готуючи для них умови: руйнують пішакову огорожу перед королем. Для цього треба мати перевагу в атакуючих силах. Сприятливою обстановкою є також послаблена пішакова стіна перед королем.

Видозмінюючі комбінації передують руйнуючим або добиваючим ударам.

Передумови: пішакова оборона короля досить щільна і комбінація змушує передусім атаковану сторону послабити її оборону, тим чи іншим способом змінивши пішакову структуру, що надає можливість атакувати далі, користуючись полями і лініями, які відкрилися.

Передумови комбінацій по горизонталі: ті чи інші слабкі пункти на передостанній чи останній горизонталі і готовність важких фігур атакуючої сторони до активних дій. Якщо попередні типи комбінацій характерні тим, що атака велася з фронту, то цей різновид відзначається прагненням обійти оборону короля з флангу.

Передумови комбінацій на знищення — так чи інакше невдало розміщені фігури. Найлегше стає здобиччю нерухома фігура, оточена як чужими, так і своїми фігурами.

Малорухома фігура також може стати об'єктом переслідування, оточення і, зрештою, знищення. Зручним об'єктом для вдалого нападу є зв'язана фігура. Навантаженою іменують фігуру, яка захищає якусь іншу фігуру чи важливий пункт. Вона сама може стати об'єктом нападу, а якщо піде, то беззахистною стане фігура чи пункт, що його вона захищала. Схожий мотив - недостатньо захищена фігура. Передумови ті ж, але об'єктом нападу стає ненавантажена фігура, а сам "вантаж", захищений ненадійно.

Геометричний мотив. Цей образний термін означає, що на шахівниці є пункт, з якого атакуюча фігура може прокласти в одному чи кількох напрямках траєкторії нападу на кілька об'єктів одночасно.

Комбінації на відбиття загрози — це засіб у небезпечній ситуації зберегти перевагу, рівновагу чи відбутися найменшим лихом.

З цим типом комбінацій тісно межують нічийні комбінації.

12. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ: ЕЛЕМЕНТИ СТРАТЕГІЇ

Основні елементи стратегії середини гри :

пішакова структура і слабкі поля (пункти), відкриті лінії та діагоналі передостання горизонталь, центр і фланги.

Пішакова структура і слабкі поля. Слабкість одного поля і комплексу полів.

Боротьба за відкриту лінію. Заволодіння відкритою лінією створює можливість прориву в табір противника. Особливо ефективним є вторгнення на передостання горизонталь, звідки важкі фігури ведуть обстріл пішаків суперника, а якщо його король потрапляє в зону обстрілу, то може потрапити під атаку.

Пішаковий і фігурний центр. Підрив центру — реакція на фланговий наступ.

Позиційна жертва.

12. 1. Систематичний курс дебютів

Сучасна теорія і практика застосовування основних дебютних систем. Головні ідеї варіантів ілюструються навчальними партіями, де їхній логічний розвиток проявляється у виразній і в одночас в легко доступній формі.

Упродовж навчального року учні мають ознайомитися з ідейним змістом найважливіших відкритих, напіввідкритих і закритих дебютів, при чому кожен з репрезентованих варіантів має ілюструватися мінімум однією навчальною партією.

Курс дебютів на цьому етапі навчання можна побудувати за принципом, що іде від класичного підручника З. Тарраша “Сучасна шахова партія” (1906 р.): спочатку наводити не найкращі варіанти, щоб поступово вивести закономірність найкращих, які вже аналізуються детально. Так, після показу студентам недостатності всіх спроб білих досягти надійної переваги в дебютах, що виникають після 1. e4 e5 та різних ходів, крім 2. Kf3, а також після 2. Kf3 Kc6 і різних ходів, крім 3. Cb5, можна вже надовго перейти до аналізу головних варіантів іспанської партії. Аналогічно викладаються і напіввідкриті та закриті дебюти.

На цьому етапі навчання педагогічний принцип Тараша має певні переваги перед іншим принципом, за яким одразу починають вивчати найсуттєвіші системи і лише відтак переходять до менш важливих розгалужень. Другий метод ефективніший для занять з ґрунтовним підготовленим контингентом студентів. Навчальні партії, на прикладі яких ілюструється ідея тієї чи іншої дебютної системи, добираються тренером з двох основних джерел - класичної спадщини та сучасної практики.

12. 2. Практичний Ендшпіль

Основні принципи гри в Ендшпіль з різноманітним матеріалом. Активізація короля. Зростання ролі позиційних факторів. Зростання ролі пішаків, зокрема прохідних. Етюдні мотиви в закінченнях.

Якщо досі студенти розглядали на заняттях типові закінчення, головною ознакою яких є наявність певного матеріалу то цей тематичний розділ охоплює позиції Ендшпільного типу з різнохарактерним матеріалом, які здебільшого виникають після розміну ферзів. Теорія закінчень такого роду розроблена ще не досить докладно, виділено перед усім кілька загальних принципів, додержання яких у практиці шахістів приносило найбільший ефект.

Один з головних принципів — активізація короля, якому за відсутності ферзів доводиться менш турбуватися про свою безпеку. Підібравши характерні приклади на цю тему, тренер водночас має звернути увагу студентів і на позиції такого типу, де й без ферзів атака на короля може відбуватися успішно.

Зростання ролі позиційних факторів змушує гравця часто - густо переходити від конкретного розрахунку варіантів до мислення схемами, коли за допомогою розрахунків варіантів перевіряється можливість побудови

запланованої позиції (схеми). Класичні приклади застосування цього методу можна знайти в практиці Капабланки.

Роль точного розрахунку варіантів різко зростає, коли з'являються і рухаються прохідні пішаки. Тут варто продемонструвати характерні тактичні прийоми і комбінації на тему перетворення пішака.

Етюдні мотиви, характерні для малофігурних закінчень, відіграють неабияку роль і в закінченнях багатофігурних, бо ті чи інші розміни часом призводять до відомих позицій, у яких виграшу чи нічиєї досягають єдино можливим і неочивидним шляхом. Розгляд студентами таких прикладів дуже корисний для зростання їхньої майстерності, бо вимагає глибокого проникнення в таємниці позиції та іншого розрахунку варіантів.

Чимало повчального матеріалу на теми цього розділу можуть дати приклади аналізу та розігрування відкладених позицій під час догравання.

Цей матеріал доцільно розподілити на такі типові групи:

- 1) позиції, в яких одна із сторін реалізує наявну вирішальну перевагу;
- 2) позиції, в яких одна із сторін має недостатню для виграшу перевагу і шукає шляхи до її збільшення, щоб підстерегти помилку суперника; інша ж сторона шукає вірний план досягнення нічиєї;
- 3) позиції з приблизною рівновагою, в яких обидві сторони ведуть боротьбу за ініціативу.

Позиції такого типу можна пропонувати студентам для практичного аналізу як під час занять, так і у вигляді домашніх завдань.

13. ЕТАП ПОГЛИБЛЕНОЇ ПІДГОТОВКИ

13.1. Школа стратегії

Оцінка позиції і вибір плану — фундамент шахової стратегії.

Принципи оцінки позиції. Оцінка позиції за формальними / зовнішніми, статичними ознаками: співвідношення сил, позиційні фактори. Оцінка позиції за суттєвими (варіантними, динамічними) ознаками: наявність вирішальної переваги (виграшній позиції) чи відносної рівноваги (нічийній позиції).

Теорема Цермело (1911р.) математичний доказ того, що кожна шахова позиція є за умови дальшої безпомилкової гри або виграшною для однієї із сторін, або нічийною. Проблема динамічної оцінки початкової позиції: виграш білих чи нічия? Докази її нічийності.

Різновиди позицій з виграшною перевагою: технічно виграшна позиція, стратегічно виграшна позиція тощо. Основні методи реалізації матеріальної переваги: спрощення гри, атака, активна оборона з підготовкою контратаки, активне маневрування тощо. Методи гри в програшних позиціях: впертий опір, активна контргра, створення пасток тощо.

Різновиди позицій з відносною (об'єктивною) рівновагою: недостатня матеріальна чи позиційна перевага, статична рівновага, динамічна рівновага тощо.

Основні методи гри в позиціях об'єктивної рівноваги:

в кращих позиціях - позиційний тиск, розвинення ініціативи, складнення і загострення гри, активна гра на кількох напрямках, пастки, жертва за ініціативу, вичікувальне маневрування тощо; в гірших позиціях — пасивна чи активна оборона, контргра, спрощення гри тощо ;
в позиціях статичної чи динамічної рівноваги — боротьба за ініціативу, зміцнення оборони, маневрування тощо.

Методичні рекомендації

Цей надзвичайно складний і водночас надзвичайно важливий розділ на даному етапі підготовки треба розглянути в доступному для студентів вигляді, ілюструючи найпростішими прикладами.

Кажучи, про теорему Цермело, вказати, що вона стосується не лише шахів, а й всього класу “обмежених” ігор, де вибір рішень і кількість варіантів, а відтак і тривалість поєдинку обмежені певним точним (хоч і неймовірно великим) числом. Зауважити, що до цього класу ігор належать не лише спорідненні шахам усі різновиди шашок, а й такі примітивні ігри, як “хрестики — нулики”, де діють ті ж закономірності. Провести паралелі також з деякими видами спорту, як-от зі стрільбою з лука, де теж ситуації за умови дальших пострілів обох конкурентів у “десятку” можуть бути або виграшними, або нічийними. Навпаки, до ігор іншого класу (“необмежених”) належать, наприклад, піднімання ваги чи стрибки з жердиною, де правила змагань надають спортсменам необмежені можливості.

Звернути увагу студентів на те, що величезна кількість варіантів у шахах призводить до того, що далеко не всі позиції людина здатна оцінити абсолютно точно, навіть за допомогою комп'ютера. Тому в багатьох позиціях доводиться обмежуватися приблизними, орієнтовними оцінками типу “в білих перевага”, без уточнення якості цієї переваги — чи вона є вирішальною, чи недостатньою для виграшу.

Підкреслити, що в подібних позиціях, які є об'єктивно нічийними, гра “на виграш” нерідко обертається “грою на програш”. З іншого боку, знижена оцінка своєї позиції й відповідні дії можуть призвести до втрати переваги.

Особливу увагу приділити головній проблемі об'єктивної оцінки позиції — зв'язку між статичною і динамічною оцінкою, між її зовнішніми ознаками та справжньою ціною гри. Можна згадати про деякі найпростіші закінчення, де вже наявність того чи іншого матеріалу на шахівці безпомилково підказує: виграш або нічия.

У зв'язку з проблемою оцінки позиції перебуває проблема об'єктивної оцінки ходів. Треба уточнити поняття “правильний хід” і “неправильний хід”. Правильна гра відповідає вимогам позиції. У вигрешній позиції — це такі

ходи, що в разі подальшої безпомилкової гри неменше призводять до виграшу. У нічийній позиції об'єктивно правильні ходи у разі подальшої безпомилкової гри гарантують від програшу. Об'єктивно неправильний хід перетворює виграшну позицію на нічийну чи програшну, нічийну — на програшну.

Правильні ходи також можуть бути неоднакові за якістю. Оптимальний (найточніший) хід у виграшній позиції веде до виграшу найкоротшим шляхом. Інші правильні ходи є технічними неточностями, які затягують виграш чи ускладнюють його. У програшній позиції є ходи, які максимально утруднюють супернику досягнення виграшу, і такі, що програють одразу. Є свій діапазон оцінок ходів у нічийних позиціях.

Проблема оцінки початкової позиції полягає в тому, що математично ще не доведено, чи є вона виграшною для білих або нічийною.

Історія питання починається з 1749р., коли славнозвісний шаховий геній Франції Франсуа Філідор видав свій “Аналіз шахової гри”, де заявив, що білі за умови безпомилкової гри неминує виграти.

У другому виданні книги 1777р. Філідор зняв це твердження. В працях XIX ст. (О. Петрова, Й. Цукерторта, В. Стейніца та ін.) вказувалося, що логічний результат шахової партії — нічия. Це припущення поки що повністю підтверджується практикою: не виявлено жодної партії, де білі б виграли без того, щоб чорні не припустилися бодай однієї похибки, хоч остання була й малопомітна і її можна було виявити лише після ретельного аналізу.

Звідси випливає помилковість точки зору, що завдяки геніальній грі можна виграти й тоді, коли суперник грає безпомилково.

13. 2. Техніка розрахунку варіантів

Складові частини розрахунку варіантів: відбір варіантів, перегляд варіантів, вибір рішення. Залежність точності розрахунку від обсягу варіантів. Є поняття про “дерево варіантів”. Відбір варіантів : головний практичний прийом — визначення “ходів — кандидатів”.

Перегляд варіантів: типові помилки і приактичні правила. Типи позицій з точки зору зручностей для розрахунку: “чагарник”, “стовбур”, “хаші”. Вибір рішення: об'єктивні та суб'єктивні критерії.

Методичні рекомендації

У найпростіших шахових позиціях теоретично можливо переглянути всі без винятку варіанти подальшої гри і відтак зробити всі потрібні висновки: який з варіантів об'єктивно найкращий для обох сторін; яким результатом у ньому закінчується гра; яка відтак об'єктивна динамічна оцінка позиції.

Практично така робота підвладна шаховим комп'ютерам. У складніших позиціях і комп'ютерам неможливо переглянути всі без винятку варіанти, а людині тим більше. Доводиться користуватися практичними прийомами розрахунку варіантів, з якими і має ознайомити тренер студентів.

Теоретики шахів останніми роками часто вживають термін “дерево варіантів”, або ще “дерево розрахунку” це рисунок, у якому головний варіант

позиції має вигляд стовбура, а його розгалуження — вигляд гілочок. У ширшому розумінні “дерево варіантів” - це всі можливі варіанти даної позиції. Таке дерево нарисувати неможливо, але в абстрактній уяві воно створює враження про неймовірну складну структуру варіантів позиції, але таку, де “червоною ниткою” десь проходить від коріння дерева до його чілки є найоптимальнішим варіантом. По суті, вся шахова гра — це є “дерево варіантів” початкової позиції, а всі партії — його “гілки”.

То як же на практиці знайти ті самі ходи, що принесуть найкращі наслідки? Починати треба з відбору ходів для подальшого перегляду, потім іде сам перегляд, а з рештою — вибір правильного рішення. Оскільки обсяг варіантів, як і людина, може розглянути, набагато менший, ніж обсяг усіх можливих варіантів, то часто — густо деякі найкращі варіанти залишаються з тих чи інших причин поза її увагою, звідси — й помилкові рішення.

Одже висновок: чим більший обсяг варіантів переглянуто, тим більше надій на точність розрахунку. Видатні шахісти як раз мають хист до розрахунку величезної кількості варіантів: це так званий “комбінаційний зір”. Водночас вони володіють талантом помічати та відбирати для розрахунку з величезної кількості варіантів самі найважливіші, що зменшує небезпеку прорахунків.

Щоб спростити завдання оптимального відбору варіантів для перегляду, шахова практика виробила прийом під назвою “ходи — кандидати”. Це означає, що перед початком розрахунку потрібно одразу намітити кілька ходів, які найбільш заслуговують увагу, і кожен з них проаналізувати. В підсумку цих аналізів може з'ясуватися, що коло “ходів — кандидатів” треба розширити.

Техніка перегляду варіантів багато в чому залежить від того, за яких обставин відбувається розрахунок варіантів. Одна річ - аналіз відкладної позиції, коли є час для ретельного перегляду багатьох можливостей; інша - практична гра за шахівцею, коли час на обміркування ходів обмежений.

В остинньому випадку доводиться покоритися з неможливістю вичерпного розрахунку. При цьому гравці нерідко припускаються таких типових помилок:

починають розрахунок, попередньо не намітивши коло “ходів — кандидатів”, унаслідок чого якісь важливі продовження залишаються поза увагою;

не зробивши чіткого висновку щодо кожного “ходу — кандидата”, гравець перескакує від одного варіанта до іншого, виявляє нерішучість, вагається і відтак втрачає якісні думки; під час перегляду варіантів не прагне знайти сильні відповіді за іншу сторону, що призводить до прорахунків.

Правила розрахунку варіантів зводяться ось до чого:

1. Визначити коло “ходів — кандидатів”.
2. По одному разу переглянути усі розгалуження кожного з цих ходів до такої глибини, яку дозволяють тобі твої здібності та особливості позиції.
3. Зроби вибір.

Користуючись “деревом варіантів”, друге правило можна висловити у такому вигляді: не перебігай від однієї гілки до іншої, тобто з однієї — одразу ж на другу!

Правильний вибір рішення багато в чому залежить від того, якого типу була вихідна позиція - “чагарник”, “стовбур” чи “хащі”.

“Чагарник” - це “дерево варіантів” з багатьма короткими гілками: чимало коротких варіантів. Далеко не завжди один з них — явно найкращий. Часто доводиться робити вибір між двома — трьома приблизно рівноцінними рішеннями. Для вибору тоді доводиться користуватися суб'єктивними критеріями турнірного становища, бойового настрою тощо.

“Стовбур” - це багатоходовий варіант без істотних розгалужень.

Він, як правило, не залишає альтернатив.

“Хащі” - найскладніший тип позицій з численними багатоходовими розгалуженнями варіантів. Тут ймовірність помилки найбільша. Тому саме в розрахункові позиції такого типу доцільно тренуватися якнайретельніше.

Заняття з цієї тематики варто провадити щороку, добираючи щоразу складніші приклади.

13. 3. Курс історії шахів

Основні віхи історії гри. Проблема походження шахів. Шатрандж. Табії. Старовинні задачі. Європейські шахи. Іспано-італійський період. Формування сучасних правил гри. Калабрійська школа. Лопес, Леонардо, Греко, їхні сучасники. Філідор і його теорія. Шахи в XIX ст.: найвідоміші майстри, найважливіші змагання. Започаткування розиграшу звання чемпіона світу. Змагання за шахову корону. Чемпіони світу та їхні найвидатніші сучасники. Найвизначніші твори шахової літератури. Спортивно-творчі напрямки, школи. Шахи в Україні. Основні історичні віхи. Особливості розвитку шахів у східних та західних землях України до їх остаточного об'єднання в підсумку другої світової війни. Успіхи шахістів України на міжнародній арені.

Творчість провідних гросмейстерів і майстрів України. Українська шахова школа.

Зростання спортивної майстерності шахіста неможливе без оволодіння класичною спадщиною. Давно помічено, що еволюція стилю шахістів, як правило, повторює основні етапи розвитку творчих напрямків і шкіл у шаховій історії. Отож шахістам корисно вивчати цю історію. Головне - це ознайомлення з найбільш характерними зразками творчості майстрів минулих часів, так само як і з партіями сучасних гросмейстерів та майстрів.

Тема “Шахи в Україні” ще перебуває в стадії розробки: детальних досліджень вийшло друком не так вже і багато. Треба ознайомити студентів зтими періодами в житті і творчості таких вихованців українських шахів, як Ф. Дуз - Хотимирський, Ю. Боголюбов, Ф. Богатирчук, О. Константинопольський, Д. Бронштейн, Ю. Геллер, І. Болеславський, Е. Гуфельд, коли вони жили в Україні. Найбільшу увагу приділити творчості гросмейстерів і провідних майстрів України останніх десятиріч.

14. ДЕБЮТ І СЕРЕДИНА ГРИ

14. 1. Дебютна класика

Найважливіші відкриті, напіввідкриті та закриті дебюти : класична теорія і сучасна практика. Класифікація дебютів за “інформатором”, система

умовних знаків. Принципи складання індивідуального дебютного репертуару.

Цей розділ і ці теми мають стати провідними в галузі роботи над дебютом упродовж усіх п'яти років навчання в учбово-тренувальних групах. Тренер зобов'язаний на кожному занятті починати з дебютної підготовки, хоч яка буде його тематика, стисло інформувати студентів про новини в цій стадії шахової партії, періодично провадити огляди дебютних нововведень, найактуальніших проблем у найпопулярніших дебютних варіантах і системах.

На заняттях першого року навчання необхідно крок за кроком ознайомити студентів з дебютною класикою — для широти орієнтації, набуття потрібного обсягу знань. Відкриті дебюти: дати їх загальну характеристику, стисло розповісти про історію розвитку. Окремо зупинитися на гамбітах, розглянути питання доцільності їх застосування. Нагадати студентам про королівський гамбіт, його основні варіанти. Гамбіт Еванса, північний гамбіт. Типові прийоми боротьби за центр у захисті двох коней, шотландській партії, дебюті чотирьох коней. Головний з відкритих дебютів — іспанська партія. Еволюція її розвитку. Розмінний варіант іспанської партії, його основна стратегічна ідея. Розвиток варіанта від М. М. Ласкера до Р. Фішера.

Відкритий варіант, його основні варіанти, практична перевірка в матчах на першість світу (1978 - 1981 р. р.) Карпов — Корчної.

Гамбітні варіанти іспанської партії. Система І. Зайцева, інші актуальні варіанти. Іспанська партія в матчах на першість світу Каспаров — Карпов. Загальна характеристика напіввідкритих дебютів. Методи контргри чорних, основні стратегічні ідеї. Французький захист, його основні ідеї, системи. Захист Каро — Канн. Скандинавський захист. Захист Альохіна. Захист Пірца — Уфімцева. Плани гри за білих і чорних у цих дебютах.

Головний з напіввідкритих дебютів — сицилійський захист. Основні ідеї. Контргра чорних по напіввідкритій лінії “ц”, типова жертва якості на с3, пішакова контратака чорних на ферзевому фланзі, активізація в центрі шляхом e6-e5 і d6-d5. Типові прийоми розвитку ініціативи білими: наступ на королівському фланзі активна гра на ферзевому фланзі, тиск у центрі.

Основні варіанти сицилійського захисту. Шевенінгенський варіант, варіант Паульсена, варіант Свешникова, варіант Найдорфа та інші актуальні системи. Варіант дракона: еволюція ідей, основні розгалуження.

Закриті дебюти. Основні варіанти ферзевого гамбіту. Дебют ферзевих пішаків. Голландський захист, його ідеї. Гамбіт Стаунтона.

Захист Німцовича. Еволюція його теорії, основні способи контргри чорних у центрі, на ферзевому фланзі. Типові прийоми наступу білих на королівському фланзі й у центрі.

Новоіндійський захист. Типові прийоми атаки й захисту. Нечійні тенденції цього дебюту. Нові можливості поживавлення гри в ньому.

Староіндійський захист. Історія цього дебюту. Внесок шахістів України у розвиток його ідей. Основні плани контргри чорних — у центрі, на королівському фланзі. Староіндійський захист у матчах на першість світу Каспаров — Карпов.

Англійський початок. Основні варіанти з І . . . с5 і І . . . е5. Інші варіанти.

Поняття про дебютний репертуар можна пояснити студентам у двох ракурсах. Перший ракурс — історичний: у кожної доби — свої улюблені дебюти. Другий ракурс — індивідуальний: у кожного шахіста — свої смаки, вподобання.

Ознайомити студентів з головними засадами формування власного дебютного репертуару. Роль самостійної праці над шаховою літературою та періодикою для одержання потрібної дебютної інформації. Започаткування власної дебютної картотеки — фундамент для надійного користування інформацією.

Водночас тренер має застерегти студентів од надмірного захоплення дебютною підготовкою на шкоду іншим розділам теорії. Переоцінка значення дебютних знань може призвести до перевантаження пам'яті, нераціональної втрати часу, поверхових оцінок деяких варіантів, що часто застосовують в сучасних змаганнях. Дуже важливо вже на цьому етапі виховати в студентів чуття міри щодо розподілу їхньої уваги до різних розділів шахової підготовки.

14. 2. Середина гри : типові позиції

Типові позиції, що виникають у середині гри при розігруванні відкритих, напіввідкритих та закритих дебютів.

Методичні рекомендації

Цей розділ є фактично продовженням попереднього і при складанні планів занять тренерів доцільно поставити поруч споріднені теми. Подібне сполучення вже пропонувалося на попередньому етапі підготовки. Тепер воно застосовується на поглибленому рівні.

Типові позиції, що виникають при розігруванні відкритих дебютів, дуже різноманітні. Найчастіше в практиці гросмейстерів зустрічаються позиції, які характерні для головних варіантів іспанської партії. Їх ознаками можуть бути напружені, фіксовані пішакові структури в центрі, значно рідше — відкриті.

Для напіввідкритих дебютів типові позиції — з перевагою білих у просторі, з пішаковим “їжаком” у центрі. Своєрідний рисунок у позиціях “драконівсь - кого ” типу з різнобічними рокіровками. У закритих дебютах зустрічаються типові позиції з ізольованим пішаком у центрі, з так званими “висячими пішаками”. Тренер може запропонувати студентам кілька опорних типових позицій.

Білі після завершення розвитку фігур часто застосовують так звану “атаку пішакової меншості” на ферзевому фланзі, здійснюючи в2 — в4 — в5 з метою: відкрити лінії та послабити пішаковий ланцюг чорних. Останні в цьому разі застосовують як позиційні методи захисту, так і гостро фігурно — пішакову контргру на королівському фланзі. Є й інші плани за білих.

Приміром, довга рокіровка з наступним пішаковим наступом у центрі та

на королівському фланзі. Або підготовка і проведення маневру f2 – f3 і e3 -e4 після короткої рокировки; класичним прикладом є партія Ботвинник - Керес з XX чемпіонату СРСР (Москва 1952 р.). У відповідь на такі плани чорні застосовують інші прийоми — своєчасний підрив c6 — c5 тощо.

14. 3. Розширення дебютного діапазону

Розширення діапазону дебютних знань. Порівнянно рідко вживні системи, що дедалі частіше зустрічаються в міжнародній практиці. Дебютний репертуар видатних гросмейстерів.

Якщо на попередньому етапі йшло ознайомлення з найважливішими відкритими, напіввідкритими та закритими системами, то далі треба ближче познайомитися з іншими системами. Особливо з тими, що час від часу переживають “нове народження”, збагачуючись сучасними ідеями.

У відкритих початках варто звернути увагу на центральний дебют, дебют слона, захист Філідора, італійську партію, угорський захист. Детальнішого знайомства вимагає російський захист, який у змаганнях 80-х років зазнав чергового сплеску популярності й став конкурувати з системами після 2 . . . Кс6.

У напіввідкритих дебютах приділити час порівнянно менш уживаним системам сицилійського захисту — закритому варіантові, системі Рубінштейна. Варто розширити діапазон знань студентів і в розгалуженнях французького захисту, а також захисту Каро — Канн.

У закритих дебютах об'єктом вивчення мають стати захист Беноні, дебют Реті, каталонський початок, захист Грюнфельда, дебют Сокольського, староіндійський початок.

Окрема важлива тема : дебютний репертуар видатних гросмейстерів. Тренерові треба виділити в кар'єрі гросмейстера, якого він узяв за зразок, найрезультативніший період і встановити його головні дебютні вподобання за білих і за чорних. Студенти мають ознайомитися і з найхарактернішими прикладами застосування цього репертуару.

14. 4. Проблеми теорії середини гри

Перехід з дебюту в стадію середини гри. Реалізація дебютної переваги. Проблема вибору плану. Атака всередині гри. Атака в центрі. Перенесення атаки з центру на королівський фланг. Перенесення атаки на ферзевий фланг. Підготовка пішаків проривів. Взаємні атаки на різних флангах. Контратака.

На цьому етапі підготовки має тривати поглиблене вивчення перехідної стадії з дебюту в середину гри, розпочате попереднього року. Потрібно підкреслити важливість об'єктивної оцінки позиції в цій стадії. Якщо в підсумку дебютної боротьби досягнуто реальної переваги, то завдання полягатиме в тому, яким чином її реалізувати. Коли ж такої переваги не здобуто, чи то білі зберегли дебютну ініціативу, але недостатню для рішучих дій, чи то шанси зрівнялися або перейшли в невеликій дозі до чорних, - перед обома сторонами постає проблема вибору плану. В усіх випадках цей план має

бути націлений на збільшення переваги з боку однієї сторони, а з боку іншої — на боротьбу за зрівняння шансів. У приблизно рівноправних позиціях обидві сторони ведуть боротьбу за здобуття переваги.

Перевага в центрі може бути трампліном для перенесення атаки на фланг. Особливо небезпечне воно, коли спрямовується проти схованки короля.

15. ТЕХНІКА ЗАКІНЧЕНЬ: ТИПОВІ ПОЗИЦІЇ

На цьому етапі підготовки студенти починають поглиблене вивчення типових Ендшпільних позицій з метою досконалого опанування технікою гри в цих ситуаціях. Слід перевірити, на скільки твердо студенти засвоїли вивчений матеріал, і при необхідності освіжити його, щоб остаточно закріпити здобуті знання.

При вивченні пішакових закінчень треба знову повернутися до теорії ключових полів, знання якої дозволяє шахістові миттєво оцінити позицію й обрати правильний план.

У закінченні “слон проти пішаків” приділити увагу випадкам, коли у сильнішої сторони — слон і туровий пішак з полем перетворення “не того кольору”.

У закінченні “тура проти слона” нагадати студентам, що кутове поле “того ж кольору” є для короля слабкішої сторони небезпечним, і навпаки.

Розгляд ферзевих закінчень треба розпочати з повторення позицій “ферзь проти пішака”, які можуть перейти в позицію “ферзь проти ферзя”. Далі слід приділити увагу передусім типовим позиціям “ферзь і пішак проти ферзя”.

Список літератури

1. Коган М., «Очерки по истории шахмат в СССР.» М. — П. 1938;
2. Липницький І., «Ратнер Б. Вибрані партії шахістів України.» К. 1952;
3. Зелепухін М., «Шахова композиція на Україні.» К. 1957;
4. Richards D., «Soviet Chess.» Оксфорд 1965;
5. Георгієв Т., Бондаренко П. «Шаховий етюд на Україні.» К. 1966;
6. Семенко Ю., «Шахи в Україні.» Мюнхен 1980;
7. Лазарев Ю., «Творчість шахістів України.» К. 1982;
8. Корчной В., «Про шахи в Україні Ю. Семенка.» В ж. «Нові Дні», чч. 400-401- 402 Торонто 1983;
9. Пак. В., «Шахматы в шахтерском крае», Донецк, Изд. "Донеччина", 2001 г. - 384 с;
10. Туров Б. И. «Жемчужины шахматного творчества», М.: Физкультура и спорт, 1991, - 320 с;
11. Шахматы: Энциклопедический словарь // Гл. ред. А. Е. Карпов. - М.: Сов. энциклопедия, 1990. - 621 с.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Симанцев Михайло Олександрович

«ШАХИ»

Організаційно-методичні рекомендації

для самостійних занять студентів 1-5 курсів, усіх спеціальностей
Академії з дисциплін «Фізичне виховання», «Фізична культура»

Редактор *З. І. Зайцева*

Комп'ютерне верстання *І. В. Волосожарова*

План 2010, поз. 279 М

Підп. до друку 26.04.2010 р.
Друк. на ризографі.
Тираж 50 пр.

Формат 60*84 1/16
Ум. друк. арк. 2,5
Зам. №

Видавець і виготовлювач:
Харківська національна академія міського господарства,
вул. Революції, 12, Харків, 61002
Електронна адреса: rectorat@ksame.kharkov.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: ДК № 731
від 19.12.2001